

सुभाषित व्याकरण - १६

Subhashit Grammar - 16

Compiler: Kishore Nayak
Editor: Padmakar Gangatirkar

मङ्गलवार कार्तिक कृष्ण चतुर्थी १९४३, प्लव संवत्सर

यस्तु क्रोधं समुत्पन्नं प्रज्ञया परिबाधते।

तेजस्विनं तं विद्वांसो मन्यन्ते तत्त्वदर्शिनः ॥५३॥ -महाभा. ३.२९.२०

यः समुत्पन्नम् क्रोधम्, प्रज्ञया परिबाधते, तम् तु तत्त्वदर्शिनः विद्वांसः तेजस्विनम् मन्यन्ते।
(When asked by Draupadi, 'Why you people do not get angry on Kauravas', Yudishtir replies)-

The wise people, who think logically, consider him dignified, if he controls his generated anger with intelligence.

समुत्पन्नम्, क्रोधम्, तम् & तेजस्विनम्- पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of समुत्पन्न- generated, produced- क. भू. धा. वि. of सं+ उद्+ पद्- to occur (पद्- पद्यते ४ ग. आ. प. to go, approach), क्रोध- anger, wrath, तद्- he & तेजस्विन्- one who is heroic, bright, dignified, यः - पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of यद्- who, प्रज्ञया- स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व. of प्रज्ञा - knowledge, intelligence, judgement, wisdom- परिबाधते- आ. प. वर्त. तृ. पु. ए. व. of परि+ बाध्- to get over, control- (बाध्- बाधते- १ ग. आ. प. to oppress, press hard), तु- अव्यय- but, on the other hand/ contrary, तत्त्वदर्शिनः & विद्वांसः- पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of तत्त्वदर्शिन- one who see the logic/true state/ fact- तत्त्व- logic, true state, fact- तत्त्वम् पश्यति इति- उपपद तत्पुरुष स. & विद्वस्- knowing, wise, learned, scholar, मन्यन्ते- वर्त. तृ. पु. ब. व. of मन्- मन्यते- ४ ग. आ. प. to think, believe, consider, conceive

लोके वैधर्म्यम् एतत्तु दृश्यते बहुविस्तरम्।

हीनज्ञानाश्च हृष्यन्ते क्लिश्यन्ते प्राज्ञकोविदाः।

बहुदुःखपरिक्लेशं मानुष्यमिह दृश्यते ॥५४॥ --महाभा. १. १९६.२४

इह लोके हीनज्ञानाः च हृष्यन्ते, किन्तुप्राज्ञकोविदाः क्लिश्यन्ते। एतद् तु बहुविस्तरम् वैधर्म्यम् दृश्यते। बहुदुःखपरिक्लेशम् मानुष्यम् दृश्यते।

Baka Rushi, who was blessed with a long life, replies when asked by Indra "what is his experience on worldly life?".

"In this world, stupid people are happy while intellectuals and knowledgeable suffer. This widespread difference is seen all over this world. (That may be the reason why) Human life appears full of great sorrow and suffering."

लोके- in this world- पु/न. लिं. स. वि. ए. व. of लोक- world, हीनज्ञानाः & प्राज्ञकोविदाः- पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of हीनज्ञान- ज्ञानेन हीनः यः सः -बहुप्रीही स.- stupid or ignorant person- (हीन- devoid of- क. भू. धा. वि. of हा- जहाति- २ ग. प. प. to abandon & ज्ञान- wisdom,

knowledge) & प्राज्ञकोविद- intellectual and experienced person- प्राज्ञः- intellectual, learned, knowledgeable, कोविदः- experienced, wise, प्राज्ञः च कोविदः च- द्वंद्व स., च-and, हृष्यन्ते & क्लिश्यन्ते- both ४ ग. आ. प. वर्त. तृ. पु. ब. व. of हृष्- हर्षति १. प. प. & हृष्यते ४ ग. आ. प. to be happy, to rejoice & क्लिश्- क्लिश्यते- to be afflicted, to suffer, एतद्- this, it, तु- अव्यय- but, on the other hand, बहुविस्तरम्, वैधर्म्यम्, बहुदुःखपरिक्लेशम् & मानुष्यम्- all in न. लिं. प्र. वि. ए. व. of बहुविस्तर- widespread- बहु- large, much, great, विस्तर- at length, in detail, wide- बहु विस्तरम्- स. प्रादि तत्पुरुष स., वैधर्म्य- dissimilarity, difference, characteristics- धर्म्य- adjctv- endowed with particular quality, characteristic- विविधानि धर्म्यानि - कर्मधारय स., बहुदुःखपरिक्लेशम्- न. लिं. प्र. वि. ए. व. -with lot of sorrow and great suffering- दुःख- sorrow & परिक्लेश- great suffering- दुःखम् च परिक्लेशम् च- द्वंद्व स.- बहु दुःखपरिक्लेशम् - कर्मधारय स., मानुष्य- pertaining to human, mankind- (मनुष्य or मानुष- human, man), इह- अव्यय- here, in this world, दृश्यते- gets to see- कर्मणि प्रयोग तृ. पु. ए. व. -दृश्- पश्यति- १. प. प. to see, look at

**वरं दरिद्रः श्रुतिशास्त्रपारगो
न चापि मूर्खो बहुरत्नसंयुतः।
सुलोचना जीर्णपटापि शोभते
न नेत्रहीना कनकैरलंकृता ॥५५॥**

श्रुतिशास्त्रपारगः दरिद्रः वरम् (अस्ति), न मूर्खः बहुरत्नसंयुतः च अपि। सुलोचना जीर्णपटा (स्त्री) अपि शोभते, न कनकैः अलंकृता (स्त्री शोभते) ॥

A poor man, proficient in scriptures and scientific texts is better than a stupid person, endowed with plenty of gems. A woman with beautiful eyes, wearing even worn-out clothes, looks charming. However, a blind woman adorned with gold ornaments does not.

श्रुतिशास्त्रपारगः, दरिद्रः, मूर्खः, & बहुरत्नसंयुतः- all in पु. लि. प्र. वि. ए. व. of श्रुतिशास्त्रपारग- expert in scriptures and scientific knowledge- श्रुति- sacred text, शास्त्र- scientific knowledge, पारग- proficient, one who has mastered something- पारम्- end of extremity, farthest- पारम् गतः इति - द्वितीया तत्पुरुष स.- श्रुतिः च शास्त्रम् च - श्रुतिशास्त्रम्- द्वंद्व स.- श्रुतिशास्त्रे पारगः -श्रुतिशास्त्रपारग- स. तत्पुरुष स., दरिद्र- poor, मूर्ख- stupid, ignorant, & बहुरत्नसंयुत- owning abundant quantity of gems- बहु- adjctv- abundant, many, large, रत्न- न. लि.-jems, संयुत- endowed with, having- क. भू. धा. वि. of- सं +यु- (यु- यौति २ ग. प. प. & युनाति- युनीते ९ ग. उ. प. to unite, join)- बहुनि रत्नानि -कर्मधारय स. & यः बहुरत्नैः संयुतः सः - बहुरत्नसंयुतः -बहुव्रीही स., वरम्- अव्यय- better than, preferable to, न- no, not, च- and, अपि- अव्यय- even, also, and, सुलोचना, जीर्णपटा & नेत्रहीना- all in स्त्री. लि. प्र. वि. ए. व. of

सुलोचन- one with beautiful eyes- लोचन- eye, शोभनौ लोचनौ यस्याः सा- सुलोचना & जीर्णपट- one with torn or old clothes- जीर्ण- old, worn out- क. भू. धा. वि. of- जृ(दीर्घ)- १, ४, ९ -प. प. & १० ग. उ. प. - जरति, जीर्यति, जृणाति, जारयति-ते- to grow old, worn out)- पटः - पटम्- पु/न. लिं- garment, clothes- both in पु. लि. प्र. वि. ए. व.- जीर्णाः पटाः यस्याः सा- जीर्णपटा & नेत्रहीन- one who is devoid of eyes- नेत्र- eye, हीन- devoid of- क. भू. धा. वि. of- हा-जहाति २ ग. प. प. to abandon- नेत्राभ्याम् हीना या सा- all बहुव्रीही स., शोभते- वर्त. तृ. पु. ए. व. of शुभ्- १ ग. आ. प. to shine, to be splendid/ handsome, अलंकृता- स्त्री. लि. प्र. वि. ए. व. of अलंकृत- adorned, decorated - क. भू. धा. वि. of- अलं+कृ- (कृ- करोति-कुरुते ८ ग. उ. प. to do), कनकैः- न. लिं. तृ. वि. ब. व. of कनक- gold

**वाच्यं श्रद्धासमेतस्य पृच्छतश्च विशेषतः ।
प्रोक्तं श्रद्धाविहीनस्यारण्यरुदितोपमम् ॥५६॥**

श्रद्धासमेतस्य विशेषतः च, पृच्छतः वाच्यम् । श्रद्धाविहीनस्य प्रोक्तम् अरण्यरुदितोपमम् (इव भवेत्) ॥

One should talk to (only) that person who is sincere and particularly inquisitive. Anything spoken to a disinterested person is like crying in a forest.

श्रद्धासमेतस्य, पृच्छतः & श्रद्धाविहीनस्य- पु. लि. ष. वि. ए. व. of श्रद्धासमेत- One who is with interest, faith or who is sincere - श्रद्धा- respect, belief, interest, faith, समेत- with, having, possessing- क. भू. धा. वि. of सं+ इ- (इ-एति २ ग. प. प. to go, go to), पृच्छत्- one who is inquisitive, questioning- वर्त. का. वा. धा. सा. वि. of प्रच्छ्- पृच्छति ६ ग. प.प. to ask, question, inquire & श्रद्धाविहीन- disinterested person, person devoid of faith- विहीन- devoid of - क. भू. धा. वि. of वि+ हा- (हा- जहाति २ ग. प. प. to abandon, leave)- श्रद्धया विहीनः- श्रद्धाविहीनः, विशेषतः -(विशेषतस्)- अव्यय- especially, particularly, वाच्यम् & प्रोक्तम्- न. लि. प्र. वि. ए. व. of वाच्य- to be told, spoken, taught- (also वक्तव्य, वचनीय & वाक्य)- कर्मणि वि. धा. सा. वि. of वच्- वक्ति २ ग. प. प. to say, speak, tell, communicate & प्रोक्त- spoken, told, prescribed - क. भू. धा. वि. of प्र+ वच्- (वच्- वक्ति २ ग. प. to speak, talk, अरण्यरुदितोपमम्- like crying in a forest- अरण्य- forest, रुदित- crying- क. भू. धा. वि. of रुद्- रोदिति २ ग. प. प. to cry, weep, howl, उपमा- resemblance, similarity, equality- अरण्ये रुदितम्- अरण्यरुदितम्- स. तत्पुरुष स.- यस्य उपमा अरण्यरुदितम् इव अस्ति तद् - अरण्यरुदितोपमम्- बहुव्रीही स

**विद्या नाम नरस्य रूपमधिकं प्रच्छन्नगुप्तं धनम्
विद्या भोगकरी यशःसुखकरी विद्या गुरूणां गुरुः ।**

विद्या बन्धुजनो विदेशगमने विद्या परा दैवता

विद्या राजसु पूज्यते न हि धनं विद्याविहीनः पशुः ॥५७॥ भर्तृहरी नीतिशतक २०

विद्या नाम नरस्य रूपम् अधिकम् (वर्धति) । (सा) (तस्य) प्रच्छन्नगुप्तम् धनम् (अस्ति) । विद्या भोगकरी, यशःसुखकरी, गुरूणाम् गुरुः (भवति) । विदेशगमने विद्या बन्धुजनः (अस्ति) । विद्या परा दैवता (भवति) । विद्या राजसु पूज्यते, न हि धनम् । विद्याविहीनः पशुः (भवति) ॥

Knowledge adds to a man's personality. It is his secret, hidden treasure. It generates all pleasures, fame and happiness. It is the teacher of all the teachers. In a foreign land, it is like a dear friend. Education is supreme Goddess. Among the kings, knowledge is honoured, not wealth. One who is devoid of Education is like an animal.

विद्या- Education, knowledge, भोगकरी- one that causes enjoyment- भोगः -enjoyment, fruition, करी, करम्, करः- who or what causes- भोगम् कारयति इति- उपपद तत्पुरुष स. , यशःसुखकरी- one that helps to achieve fame and happiness -यशस्- fame, glory, सुखम्- happiness- यशः च सुखम् च- यशःसुखम् -द्वंद्व स.- यशःसुखम् कारयति इति- उपपद तत्पुरुष स.), परा- (परः, परम्)- supreme, ultimate, दैवता (दैवतः, दैवतम्)- deity, divinity, God- all in स्त्री. लिंगं. प्र. वि. ए. व., नाम (नामन्)- an, appellation, a name, रूपम्- figure, look, appearance, अधिकम्- added, excessive, additional, प्रच्छन्नगुप्तम्- secret hidden- प्रच्छन्न- covered, hidden- क. भू. धा. वि. of प्र + छद्-(छद्- १ & १० ग. उ. प.- छदति-ते & छादयति-ते), गुप्तम्- secret, unknown, प्रच्छन्नं च गुप्तं च- द्वंद्व स. धनम्- wealth, money- all in- न. लिंगं. प्र. वि. ए. व., प्रच्छन्नगुप्तम् धनम्- कर्मधारय स. नरस्य- पु. लिंगं. ष. वि. ए. व. of नर- a man, person, गुरूणाम्- पु. लिंगं. ष. वि. ब. व. of गुरु- teacher, guide, गुरुः- teacher, बन्धुजनः- well-wishing person- (बन्धु- brother, friend, जन- person- बन्धुः इव जनः - कर्मधारय स.), विद्याविहीनः- one who is devoid of Education- {विहीन- devoid of- क. भू. धा. वि. of वि+हा (हा- जहाति- २ ग. प. प. to leave, abandon)- विद्यया विहीनः - तृ. तत्पुरुष स.) & पशुः- animal- all in पु. लिंगं. प्र. वि. ए. व., विदेशगमने- न. लिंगं. स. वि. ए. व. of विदेशगमन- going to a foreign land- (विदेश- foreign land- विभिन्नः देशः- कर्मधारय स. गमन- going- विदेशे गमनम्- स. तत्पुरुष स.), न हि- अव्यय-not even, राजसु- among kings- पु. लिंगं. स. वि. ब. व. राजन्, पूज्यते- gets honoured- कर्मणि तृ. पु. ए. व. of पूज्- पूजयति-ते १० ग. उ. प. to honour, worship

सर्वथा संत्यजेत् वादं न कंचित् मर्मणि स्पृशेत् ।

सर्वान् परित्यजेत् अर्थान् स्वाध्यायस्य विरोधिनः ॥५८॥

वादम् सर्वथा संत्यजेत् । मर्मणि न कंचित् स्पृशेत् । स्वाध्यायस्य विरोधिनः सर्वान् अर्थान् परित्यजेत् ॥

One should avoid argument completely. Nothing (that is said) should hurt anyone (touch anyone's heart). One should give up all material objectives for the pursuit of self-study of Vedas.

वादम्- पु. लि. द्वि. वि. ए. व. of वाद- dispute, controversy, allegation, सर्वथा- अव्यय- by all means, altogether, entirely, संत्यजेत् & परित्यजेत्- should leave or avoid totally & स्पृशेत्- would touch- all in-विध्यर्थं तृ. पु. ए. व. of सं +त्यज् & परि +त्यज् - (त्यज् -त्यजति १ ग. प. प. to leave, abandon, quit) & स्पृश्- स्पृशति-६ ग. प. प. to touch, to reach, मर्मणि- न. लि. स. वि. ए. व. of मर्मन्- न. लि.- a vital part of the body, any weak or vulnerable part., heart, न- no, कंचित्- (किम्+ चित्)- some, little, न कंचित्- nothing, not even a bit, स्वाध्यायस्य & विरोधिनः- पु. लिं. ष. वि. ए. व. of स्वाध्याय- self-study, reading- (स्व- अध्याय)- स्व- one's own, self, अध्यायः - study, reading- स्वस्य अध्यायः - ष. तत्पुरुष स. & विरोधिन्- पु/न. लिं- adjctv- opposed to resisting, inconsistent with, सर्वान् & अर्थान्- पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of सर्व- all, entire & अर्थ- a thing of interest or value or cause. Material object

शरीरनिरपेक्षस्य दक्षस्य व्यवसायिनः।

बुद्धिप्रारब्धकार्यस्य नास्ति किञ्चन दुष्करम् ॥५९॥ - भोजप्रबन्ध

शरीरनिरपेक्षस्य, दक्षस्य, व्यवसायिनः, बुद्धिप्रारब्धकार्यस्य न किञ्चन दुष्करम् अस्ति ॥

Nothing is difficult for a person who is strong, alert, industrious and commences his work well thought-out.

शरीरनिरपेक्षस्य, दक्षस्य, व्यवसायिनः, बुद्धिप्रारब्धकार्यस्य- all in पु. लिं. ष. वि. ए. व. of शरीरनिरपेक्षः- one having no bodily deficiency- शरीर-body, bodily strength निरपेक्ष- निर्- अव्यय- without, free of, devoid of, अपेक्षा- expectation, need, necessity (अप+ईक्ष् -१ ग. आ. प. to expect)- निर्गता अपेक्षा यस्मात् सः - निरपेक्षः - independent of , one not having any expectation & यस्य शरीरम् निरपेक्षम् सः- शरीरनिरपेक्षः -both बहुव्रीही स., दक्ष- alert, attentive, व्यवसायिन्- one who is industrious, enterprising- (व्यवसाय- business, effort, exertion), बुद्धिप्रारब्धकार्य- one who does work applying his mind, wise worker- बुद्धि- स्त्री. लिं- intellect, comprehension, talent, प्रारब्ध- commenced, begun- क. भू. धा. वि. of प्रा+रभ् (रभ्- रभते -१ ग. आ. प. to begin)- कार्य- work- (also करणीय, कर्तव्य, कृत्य)- कर्मणि. वि. धा. सा. वि. of कृ- करोति-कुरुते ८ ग. उ. प. to do- बुद्ध्या प्रारब्धम्- बुद्धिप्रारब्धम्- तृ. तत्पुरुष स.- यद् कार्यम् बुद्धिप्रारब्धम् तद्- बुद्धिप्रारब्धकार्यम्- बहुव्रीही स., किम्- what, which, किम्+ चन- किञ्चन- little, small- न किञ्चन- nothing, दुष्करम्- न. लि. प्र. वि. ए. व. of दुष्कर- one which is difficult to do or achieve- दुःखेन क्रियते इति- उपपद तत्पुरुष स., अस्ति- वर्त. तृ. पु. ए. व. of अस्- अस्ति २ ग. प. प. to be, to exist

सद्विद्या यदि का चिन्ता वराकोदरपूरणे ।

शुकोप्यशनमाप्नोति रामरामेति च ब्रुवन् ॥६०॥

-पाभेः शुकोपि वृत्तिं लभते मधुरं भाषते यदि ।

यदि सद्विद्या (अस्ति तदा) वराकोदरपूरणे का चिन्ता (भवति)। शुकः अपि च राम राम इति ब्रुवन् अशनम् आप्नोति। {शुकः अपि, यदि मधुरम् भाषते, (सः) वृत्तिम् लभते} ॥

If one has good knowledge or skill, why worry to fill the poor stomach? Even a parrot gets its food by muttering the name of Ram repeatedly (Even a parrot gets what it wants, if it speaks sweetly).

यदि- अव्यय- if, in case, वराकोदरपूरणे- स. वि. ए. व. of वराकोदरपूरण- वराक- poor, petty, wretched, उदर- न. लि.- stomach, belly, पूरण- filling, accomplishing- (पूर- पूर्यते ४ ग. आ. प. to fill)- वराकम् उदरम्- वराकोदरम्- कर्मधारय स. & वराकोदरमस्य पूरणम्- वराकोदरपूरणम्- ष. तत्पुरुष स., सद्विद्या- good education, knowledge, skill- सत्- (सती- स्त्री. लिं.)- proper, good, essential, विद्या- knowledge, skill, education- सती विद्या- सद्विद्या- कर्मधारय स., का (किम्)- what & चिन्ता- worry, anxiety- (चिन्त्- चिन्तयति-ते १० ग. उ. प. to think, consider)- all three in स्त्री. लि. प्र. वि.ए. व., शुकः - a parrot & ब्रुवन्- saying, speaking- वर्त. का. वा. धा. सा. वि. ब्रू- ब्रवीति(आह)- ब्रूते- २ ग. उ. प. to speak, say- both in पु. लि. प्र. वि.ए. व., अपि- अव्यय- even, also, and, च- and, राम- पु. लि. सं. वि.ए. व.- राम राम- repeatedly muttering name of Ram, इति- अव्यय- like, in this way, अशनम्- न. लिं. द्वि. वि. ए. व.- food, act of eating- (अश्-अश्नाति ९ ग. प. प. to eat), आप्नोति- वर्त. तृ. पु. ए. व. of आप्- आप्नोति- ५ ग. प. प. to get, obtain - (पाभेः मधुरम् & वृत्तिम्- both in न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of मधुर- sweet pleasant & वृत्ति- request, entreaty, भाष्- भाषते- speaks & लभ- लभते get, obtains- both १ ग. आ. प. वर्त. तृ. पु. ए. व.

काकतालीयवत्प्राप्तं दृष्ट्वापि निधिमग्रतः ।

न स्वयं दैवमादत्ते पुरुषार्थमपेक्षते ॥६१॥ - हितोपदेश

काकतालीयवत् प्राप्तम् निधिम्, अग्रतः दृष्ट्वा अपि, (तद् निधिम्) दैवम् स्वयम् न आदत्ते। (तद् प्राप्तुम्, दैवम्) पुरुषार्थम् अपेक्षते ॥

There is a proverbial coincidence of a crow is flying from a tree and a palm (a ripe Tad fruit) falling towards a man below. (Thus, he gets the fruit without any efforts.) (However, in reality) if one sees a treasure in front of him, the destiny will not enable him to possess it. It expects him to exert some efforts (to get it).

काकतालीयवत्- like a proverbial coincidence of a crow's flying off from a tree and a palm (a ripe Tad fruit) falling from it, प्राप्तम्, निधिम् & पुरुषार्थम्- पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of प्राप्त- obtained, encountered, got- क. भू. धा. वि. of प्र+ आप्- (आप्- आप्नोति ५ ग. प. प. to get), निधि- treasure, a storehouse & पुरुषार्थ- human effort or exertion- पुरुष- a man, person, अर्थ- effort or exertion- यद् पुरुषेण क्रियमाणम् अर्थम् तद्- बहुव्रीही स., दैवम्- न. लिं. प्र. वि. ए. व. of -दैवम्- destiny, fate, luck, स्वयम्- अव्यय- itself or oneself, अग्रतः - adverb- in front of, before, दृष्ट्वा- after seeing, locating, encountering- पू. का. वा. त्वांत धा. सा. अव्यय of दृश्- पश्यति -१ ग. प. प. to see, अपि- अव्यय- even, also, न- no, not, आदत्ते- receives, possesses, takes hold of & अपेक्षते- expects, wants - वर्त. आ. प. तृ. पु. ए. व. of आ +दा (दा- ददाति- दत्ते ३ ग. उ. प. to give) & अप+ ईक्ष- (ईक्ष- ईक्षते १ ग. आ. प. to see, observe)

न लभन्ते विनोद्योगं जन्तवः संपदां पदम् ।

सुराः क्षीरोदविक्षोभमनुभूयामृतं पपुः ॥६२॥ -दृष्टान्तकलिकाशतकम् (कुसुमदेवविरचितम्)

जन्तवः विना उद्योगम्, संपदाम् पदम् न लभन्ते। सुराः क्षीरोदविक्षोभम् अनुभूय, अमृतम् पपुः ॥

Living beings do not acquire wealthy status without effort. Even Gods had to churn the ocean of milk tremendously, before they drank the nectar of immortality.

जन्तवः & सुराः- पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of जन्तुः- living being, people & सुरः - God, संपदाम्- स्त्री. लिं. ष. वि. ब. व. of संपद् - wealth, riches, पदम्, क्षीरोदविक्षोभम् & अमृतम्- पु/न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of पद- position, place, status & क्षीरोदविक्षोभ- tremendous agitation of ocean of milk- क्षीरः/ क्षीरम्- milk, उदन्- न. लिं.- water, उदनः धिः -उदधिः, क्षीरस्य उदधिः इति - क्षीरोदः-उपपद तत्पुरुष स., क्षोभ- agitation, disturbance, shaking, वि- अव्यय- prefix implies: greatness, intensity- विक्षोभ- great agitation- क्षीरोदस्य विक्षोभम् -क्षीरोदविक्षोभम्- ष. तत्पुरुष स., & अमृत- nectar of immortality, विना- अव्यय- without, in the absence, उद्योगम्- effort, work, exertion, industry, न- no, not, लभन्ते- वर्त. तृ. पु. ब. व. of लभ्-लभते १ ग. आ. प. to get, अनुभूय- after experiencing, undergoing- पू. का. वा. ल्यबन्त धा. सा. अव्यय of अनु+भू- (भू- भवति १ ग. प. प. to exist, to be), पपुः- drank- परोक्षभूत तृ. पु. ब. व. of पा- पिबति- १ ग. प. प. to drink

सर्वैरपि गुणैर्हीनो वीर्यवान् हि तरेद्रिपून् ।

सर्वैरपि गुणैर्युक्तो निर्वीर्यः किं करिष्यति ॥६३॥ महाभा. सभापर्व

वीर्यवान् हि ,सर्वैः गुणैः हीनः अपि, रिपून् तरेद् । निर्वीर्यः ,सर्वैः गुणैः युक्तः, अपि , किम् करिष्यति?

A brave person, even devoid of all virtues, will win over his enemy. However, what can a cowardly person do, even though endowed with all good qualities?

सर्वैः & गुणैः - पु/न. लिं. तृ. वि. ब. व. of सर्व- all, entire & गुण- quality, virtue, ability, हीनः युक्तः, निर्वीर्यः & वीर्यवान्- पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of हीन- devoid of, wanting, deficient & युक्त- comprising of, provided with, having -both क. भू. धा. वि. of हा- जहाति २ ग. प. प. to leave, abandon & युज्- युनक्ति युंक्ते ७ ग. उ. प. to bestow, employ, endow with & निर्वीर्य- gutless impotent, not courageous- निर्- अव्यय- prefix indicate: absence, devoid of, वीर्य- valour, prowess, potency, strength, निर्गतम् वीर्यम् यस्मात् सः - निर्वीर्यः - बहुव्रीही स. & वीर्यवत्- one who is brave, strong, with prowess- वीर्य- valour, वत्- adjctv- affix to noun implies possession, likeness, अपि- अव्यय-even, also, and, हि- अव्यय- surely, indeed, alone, रिपून्- पु. लिं. द्वि. वि. ब. व. of रिपु- enemy, opponent, तरेत्- would overcome- विध्यर्थं तृ. पु. ए. व. of तृ(दीर्घ)- तरति १. ग. प. प. to overcome, escape from, cross over, किम्- what, करिष्यति- द्वितीय भविष्य. तृ. पु. ए. व. of कृ- करोति- कुरुते ८ ग. उ. प. to do, make

सत्यमेव जयते नानृतं

सत्येन पन्था विततो देवयानः।

येनाऽऽक्रमन्त्यृषयो ह्याप्तकामा

यत्र तत्सत्यस्य परमं निधानम् ॥६४॥ मुण्डकोपनिषद् ३.१.६

सत्यम् एव जयते, अनृतम् न (जयते) । देवयानः पन्थाः सत्येन विततः (करोति)। आप्तकामाः ऋषयः येन (पथिना)यत्र आक्रमन्ति हि, तत् सत्यस्य परमम् निधानम् (अस्ति) ॥

Truth alone conquers and not falsehood. The divine path is laid out by Truth. The sages, free from worldly desires, ascend by that path to the supreme abode of Truth.

सत्यम् & अनृतम्- न. लिं. प्र. वि. ए. व. of सत्य- Truth & अनृत- falsehood, deception, fraud- ऋतम्- Truth, अन्+ ऋतम्- अनृतम्- falsehood- नञ्त्पुरुष स., सत्येन- by Truth & सत्यस्य- of Truth- तृ. वि. ए. व. & ष. वि. ए. व. of सत्य, एव- अव्यय- alone, only, जयते- वर्त. आ. प. तृ. पु. ए. व. of जि- to conquer, defeat, vanquish- (जि- जयति १ ग.- normally- प. प. with उपसर्ग such as वि + जि or परा + जि--> आ. प.), देवयानः, पन्थाः, विततः- पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of देवयान- one which is traveled by God- देवाः येन पन्थानं यान्ति सः- देवयानः -बहुव्रीही स., पथिन्- पु. लिं- road, way- (पन्थाः पन्थानौ पन्थानः), वितत- stretched, extended, spread out- क. भू. धा. वि. of वि+ तन्- (तन्- तनोति- तनुते ८ ग. उ. प. to stretch, spread, extend), येन- by which- तृ. वि. ए. व. of यद्- what, which, आप्तकामाः & ऋषयः- पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of आप्तकाम- one who has renounced all worldly desires, Supreme soul- आप्त- attained, gained, achieved, काम- desire- आप्तम् कामम् येन सः - आप्तकामः - बहुव्रीही स. & ऋषि- sage, ascetic,

आक्रमन्ति- approach, conquer, vanquish- वर्त. तृ. पु. ब. व. of आ+ क्रम्- (क्रम्- क्रामति- क्रमते १ ग. उ. प. & क्राम्यति ४ ग. प. प. to go, walk), हि-अव्यय- indeed, surely, यत्र- अव्यय- where, तत्, परमम् & निधानम्- न. लिं. प्र. वि. ए. व. of तद्- that, it, परमम्- supreme, ultimate & निधानम्- abode, destination

अहस्तानि सहस्तानामपदानि चतुष्पदाम् ।

फलूनि तत्र महतां जीवो जीवस्य जीवनम् ॥६५॥ भागवत- स्क. १.१३.४६

अहस्तानि सहस्तानाम् (जीवनम् सन्ति) । चतुष्पदाम् अपदानि (जीवनम् सन्ति) । फलूनि महताम् (जीवनम् सन्ति), तत्र जीवः जीवस्य जीवनम् (अस्ति) ॥
(जीवनम् or भक्ष्यम् = life or food)

Those living-beings without hands are (natural) food for those having hands. Those without legs are food for four-legged. Weak are food for strong and mighty. Thus, one living being is food of the other living being.

My Comment: *Exploitation of the weaker by stronger is true for animals with no discriminating power (धर्म). People use this shloka to justify killing animals for their food. Sad!*

अहस्तानि, अपदानि & फलूनि- न. लिं. प्र. वि. ब. व. of अहस्तम्- one which is without hands- हस्त- hand- न हस्त - अहस्त- नञ्त्पुरुष स.- हस्तेन विना यद् तद् - अहस्तम्- बहुव्रीही स., likewise- अपदम्- one without leg- पदम्- foot, leg & फलू- weak or feeble one, सहस्तानाम्, चतुष्पदाम् & महताम्- पु/न. लिं. ष. वि. ब. व. of सहस्त- one with hands- हस्तेन/ हस्ताभ्याम् सहितम् यद् तद्- बहुव्रीही स., चतुष्पद- one which is four-legged-चत्वारि पदानि यस्य तद्- बहुव्रीही स. & महत्- great, mighty, strong, तत्र- अव्यय- there, in that manner, जीवः & जीवस्य- पु. लिं. प्र. वि.& ष. वि. ए. व. of जीव- life, living being, जीवनम्- न. लिं. द्वितीया वि. ए. व. of जीवन- existence, vital energy, life

अहिंसायां तु निरता यतयो द्विजसत्तम ।

कुर्वन्त्येव हि हिंसां ते यत्नादल्पतरा भवेत् ॥६६॥ महाभा. वनपर्व अ.२१२

(Said by धर्मव्याध to a ब्राह्मण)

द्विजसत्तम, यतयः अहिंसायाम् निरताः ते (अपि), हिंसाम् हि कुर्वन्ति एव। (सा हिंसा) यत्नात् तु अल्पतरा भवेत्।

Oh, Great Brahmin, even the sages (totally) devoted to nonviolence, still commit acts of violence. However, with conscious efforts, let those be of smaller nature.

द्विजसत्तम- noblest Brahmin- पु. लिं. सं. वि. ए. व. - द्विज- twice born (जन्मना जायते शूद्रः संस्कारैर्द्विज उच्यते- a Brahmin- सत्तम- (सत्+ तमः)- the best- द्विजेषु सत्तमः -द्विजसत्तमः - स. तत्पुरुष स., यतयः, निरताः & ते - all in पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of यति- sage, ascetic, निरत- devoted, engaged, attached- क. भू. धा. वि. of नि+ रम्- (रम्- रमते १ ग. आ. प. to be pleased, to rejoice, sport) & तद्- he, अहिंसायाम्- स्त्री. लिं. स. वि. ए. व. of - अहिंसा- nonviolence- हिंसा- violence- न हिंसा- अहिंसा- नञ्त्पुरुष स., तु- अव्यय- but, however, on the other hand, हिंसाम्- स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of हिंसा, हि- अव्यय- indeed, surely, कुर्वन्ति- वर्त. तू. पु. ब. व. of -कृ- करोति- कुरुते ८ ग. उ. प. to do, make, एव- अव्यय- just, only, यत्नात्- पं. वि. ए. व. of यत्न- effort, attempt, exertion, अल्पतरा- स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of अल्पतर- smaller in nature, of lesser order- अल्प- small, less, तर- the suffix used for comparative degree, भवेत्- would happen to be- विध्यर्थ तृ. वि. ए. व. of भू- भवति १ ग. प. प. to be, to exist

उपार्जितानामर्थानां त्याग एव हि रक्षणं ।

तडागोदरसंस्थानां परीवाह इवाम्भसाम् ॥६७॥ -चाणक्य-नीतिः--७.१४

तडागोदरसंस्थानाम् अम्भसाम् परीवाहः इव, उपार्जितानाम् अर्थानाम् त्यागः एव हि रक्षणम् भवति।

To protect the quality of water in pools, it should be kept overflowing. Similarly, the earned riches are preserved (by donating it for the welfare of the society).

तडागोदरसंस्थानाम्, अम्भसाम्, उपार्जितानाम् & अर्थानाम्- all in न. लिं. ष. वि. ब. व. of तडागोदरसंस्थम्- collected water in a pool, tank- तडाग- a pool, tank, उदर- cavity, inside of anything, belly, संस्थम्- adjctv- staying, existing, stationary- (स्था- तिष्ठति १ ग. प. प. to stay) तडागस्य उदरम्- तडागोदरम्- ष तत्पुरुष स., तडागोदरे संस्थम्- तडागोदरसंस्थम्- स. तत्पुरुष स., अम्भस्- water, उपार्जित- earned, acquired, gained- क. भू. धा. वि. of उप+ अर्ज्- (अर्ज्- अर्जति १ ग. प. प. to procure, earn), अर्थ- wealth, riches, money, परीवाहः (परिवाहः)- natural overflow & त्यागः- giving up, to let go- both- पु. लिं. प्र. वि. ए. व., इव- अव्यय- like, in a same way as, एव- अव्यय- only, just, alone, हि- अव्यय- surely, indeed, रक्षणम्- न. लिं. प्र. वि. ए. व. of रक्षण- preservation, protection, look after

गौरवं प्राप्यते दानात् न तु वित्तस्य सञ्चयात् ।

स्थितिरुच्चैः पयोदानां पयोधीनामधःस्थितिः ॥६८॥

(जनैः) दानात् गौरवम् प्राप्यते, न वित्तस्य सञ्चयात् (गौरवम् प्राप्यते) । पयोदानाम् स्थितिः उच्चैः (भवति परन्तु), पयोधीनाम् स्थितिः अधः (भवति) ॥

People get respect by philanthropy and not by accumulation of the wealth. Water-giving clouds attain high positions but the oceans with accumulated waters stay below.

जनैः - पु. लि. तृतीया. वि. ब. व. of जनः - person, living being. दानात् & सञ्चयात्- पं. वि. ए. व. of दान- donation, charity, granting & सञ्चय- collection, accumulation- (सं+ चि- चिनोति- चिनुते ५ ग. उ. प. to collect), गौरवम्- प्र. वि. ए. व. of गौरव- honour, respect, fame, प्राप्यते- able to get, attain- कर्मणि प्रयोग तृ. वि. ए. व. of प्र+ आप्- (आप्- आप्नोति ५ ग. प. प. to get), न- no, not, वित्तस्य- ष. वि. ए. व. of वित्त- wealth, money, property, पयोदानाम् & पयोधीनाम्- both in पु. लि. ष. वि. ब. व. of पयोदः cloud- पयस्- न. लिं.- water- पयः ददाति इति -पयोदः- उपपद तत्पुरुष स. & पयोधिः - ocean, sea- पयांसि धियति इति -पयोधिः उपपद तत्पुरुष स. (धि- धियति-६ ग. प. प. to hold possess), स्थितिः- स्त्री. लि. प्र. वि. ए. ए. व. - position, status, staying, standing- (स्था- तिष्ठति- १ ग. प. प. to stand, stay), उच्चैः- at top, high place, above & अधः (अधस्)- below, at lower region- both अव्यय

**ग्रासोद्गलितसिक्थेन का हानिः करिणो भवेत् ।
पिपीलिका तु तेनैव सकुटुम्बा उपजीवति ॥६९॥**

करिणः ग्रासोद्गलितसिक्थेन (तस्य करिणस्य) का हानिः भवेत्? तेन एव तु (ग्रासोद्गलितसिक्थेन), पिपीलिका सकुटुम्बा उपजीवति ।

What is the loss for an elephant, if a part of the big ball of cooked rice spills out (from his mouth)? However, an ant can survive on that ball (for a long time) along with her entire family.

करिणः - पु. लि. ष. वि. ए. व. of करिन्- an elephant, ग्रासोद्गलितसिक्थेन- पु. लि. तृ. वि. ए. व. of ग्रासोद्गलितसिक्थः - ग्रासः इव उद्गलितः सिक्थः-कर्मधारय स. mouthful spilling from a ball of cooked rice- ग्रासः -पु. लि.- Mouthful quantity, उद्गलित- split, dropped off - क. भू. धा. वि. of उद्+गल्- (गल्- गलति- १ ग. प. प. to drop, trickle, spill)- सिक्थः- पु. लि.- ball of cooked rice, उद्गलितः सिक्थः-कर्मधारय स. का, हानिः, पिपीलिका & सकुटुम्बा - स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व. of किम्- what, हानि- loss, damage, detriment, पिपीलिका- an ant & सकुटुम्बा- with whole family- सह is अव्यय, कुटुम्बेन सह - तृतीया तत्पुरुष स, भवेत्- would occur- विध्यर्थ तृ. पु. ए. व. of भू-भवति १ ग. प. प. to be, to exist, तेन- by that- पु/न. तृ. वि. ए. व. of तद्- that, it, एव- only, just, alone & तु- but, on the other hand - both अव्यय, उपजीवति- वर्त. तृ. पु. ए. व. of उप +जीव् - (जीव्- जीवति १ ग. प. प. to live, to be alive, survive)

**जातस्य नदीतीरे तस्यापि तृणस्य जन्मसाफल्यम् ।
यत्सलिलमज्जनाकुलजनहस्तावलम्बनं भवति ॥७०॥ - पञ्चतन्त्र**

नदीतीरे जातस्य तृणस्य तस्य अपि जन्मसाफल्यम् (भवति)। यद् सलिल-मज्जन-आकुल-जन-हस्त-अवलम्बनम् भवति ॥

The grass grown on the banks of a river also fulfills its life! It helps a person in distress, drowning in the water, by holding on to it with his hands.
(There is nothing in this world without a useful purpose).

नदीतीरे-न. लिं. स. वि. ए. व. of नदीतीर- नदी- स्त्री. लिं- river, तीर- न. लिं- bank, shore, नद्याः तीरम्- ष. तत्पुरुष स., जातस्य, तृणस्य & तस्य-all in ष. वि. ए. व. of जात- पुन. लिं.- born, produced, grown- क. भू. धा. वि. of जन्- जायते ४ ग. आ. प. to be born, produced, तृण- न. लिं.- grass & तद्- पुन. लिं.- he, it, अपि- अव्यय- even, also, and, जन्मसाफल्यम्- fulfillment of the lifetime- जन्मन्- न. लिं.- birth, creation, साफल्यम्- fulfillment, usefulness- जन्मस्य साफल्यम्- ष. तत्पुरुष स., यद्- अव्यय- as, since सलिलमज्जनाकुलजनहस्तावलम्बनम्- a support for the hands of a person in distress while drowning in water- सलिल- न. लिं.- water, मज्जन- न. लिं- drowning, sinking- (मस्ज्- मज्जति ६ ग. प. प. to plunge, sink, bathe, dip), आकुल- adjctv- afflicted, affected, agitated, जन- a person, man, हस्त- hand, अवलम्बनम्- help, assistance, support- (अव+ लम्ब्- (लम्ब्- लम्बते १ ग. आ. प. to hang, stick to)- सलिले मज्जनम्- सलिलमज्जनम्- स. तत्पुरुष स.- सलिलमज्जनात् आकुलम्- सलिलमज्जनाकुलम्- पं. तत्पुरुष स., सलिलमज्जनाकुलम् जनम्- सलिलमज्जनाकुलजनम्- कर्मधारय स.- सलिलमज्जनाकुलजनस्य हस्तौ- सलिलमज्जनाकुलजनहस्तौ- सलिलमज्जनाकुलजनहस्तयोः अवलम्बनम्- सलिलमज्जनाकुलजनहस्तावलम्बनम्- both ष. तत्पुरुष स., भवति- वर्त. तृ. पु. ए. व. of भू- भवति १ ग. प. प. to be, to exist)

दाता न दापयति, दापयिता न दत्ते
यो दानदापनपरो मधुरं न वक्ति।
दाता च दापनपरो मधुरं च वक्ता
एतत्त्रयं जगति पुण्यकृतो लभन्ते ॥७१॥

दाता न दापयति। दापयिता न दत्ते। यः दानदापनपरः मधुरं न वक्ति। जगति दाता च दापनपरः च मधुरम् वक्ता (च) एतत्त्रयम् पुण्यकृतः लभन्ते ॥

A donor does not ask others to donate. The person asking others to donate does not donate himself. The person who donates and also makes others donate, does not speak politely. In this world, only fortunate people, find the person with these three qualities of being benevolent, inspiring others to donate and speaking pleasantly.

दाता, दापयिता, यः, दानदापनपरः, दापनपरः, वक्ता & पुण्यकृतः - all in -पु. लिं. प्र. वि. ए. व.
दातृ- a donor, giver, दापयितृ- one who makes others donate, यद्- who, दानदापनपर- one
who is busy in donating and also making others to donate- दान- न. लिं.- donation, दापन-
causing to do donation, पर- solely devoted to, wholly engaged, दानम् च दापनम् च-
दानदापनम्- द्वंद्व स.- दानदापने परः- दानदापनपरः- स. तत्पुरुष स., दापनपर- busy in making
others to donate- दापने परः-स. तत्पुरुष स., वक्तृ- speaker, talker, पुण्यकृतः--पु. लिं. प्र. वि. ब.
व. of पुण्यकृत- fortunate person- पुण्य- meritorious deed, virtue, कृत- one who has done-
(कृत- क. भू. धा. वि. of कृ- करोति- कुरुते ८ ग. उ. प. to do)- येन पुण्यम् कृतम् सः - पुण्यकृत-
बहुव्रीही स., दापयति- causes to give grant, donation- प्रयोजक वर्त. तृ. पु. ए. व. of दा- ददाति-
दत्ते ३ ग. उ. प. to give, दत्ते- gives, donates- वर्त. आ. प. तृ. पु. ए. व. of दा- to give, मधुरम्-
pleasant, sweet, एतद्- this, it & त्रयम् - triad, a combination of three- all in न. लिं. प्र. वि.
ए. व., न- no, not, वक्ति- वर्त. तृ. पु. ए. व. of वच्- २ ग. प. प. to speak, talk, जगति- न. लिं. स.
वि. ए. व. of जगत्- world, लभन्ते- वर्त. तृ. पु. ब. व. of लभ्- लभते- to get, acquire

दानान्न दुष्करं तात पृथिव्यामस्ति किंचन।

अर्थे च महती तृष्णा स च दुःखेन लभ्यते ॥७२॥ -महाभा. ३. २६०. २८

महर्षी व्यासेन युधिष्ठिराय प्रोक्तम्-

तात, दानात् दुष्करम् पृथिव्याम् न किंचन अस्ति । (जनानाम्) अर्थे महती तृष्णा च (वर्तते)। सः
(अर्थः) च दुःखेन लभ्यते ॥

My dear, there is nothing more difficult than giving away things in charity. (Because),
one acquires that possession with difficulty. (Still) The greed to possess things is great!

तात- a term of affection, endearment, father- पु. लि. सं. वि. ए. व., दानात्- न. लि. पं. वि. ए.
व. of दान- charity giving, donation, दुष्करम्- न. लि. प्र. वि. ए. व. of- दुष्कर- difficult to do,
achieve- दुःखेन क्रियते इति- उपपद तत्पुरुष स., पृथिव्याम्- स्त्री. लि. स. वि. ए. व. of- पृथुवी
/पृथ्वी- world, earth, न- no, not, किंचन- (किम् + चन)- something, little bit, न किंचन-
nothing, none, अस्ति- वर्त. तृ. वि. ए. व. of अस्- २ ग. प. प. to be, to exist, अर्थे- पु/न. लि. स.
वि. ए. व. of- अर्थ -wealth, property, material possession, महती & तृष्णा- स्त्री. लि. प्र. वि. ए.
व. of- महत्- great, huge, strong & तृष्णा- hunger, thirst, desire, greed, च- and, सः -पु. लि.
प्र. वि. ए. व. of- तद्- that, he, दुःखेन- न. लि. तृ. वि. ए. व. of- दुःख- pain, trouble, exertion,
लभ्यते- कर्मणि प्रयोग वर्त. तृ. वि. ए. व. of- लभ्- लभते १ ग. आ. प. to get, obtain

धर्मार्थकाममोक्षाणामारोग्यं साधनं यतः।

तस्मादारोग्यदानेन तद्दत्तं स्यात्वतुष्टयम् ॥७३॥

यतः धर्मार्थकाममोक्षणाम् आरोग्यम् साधनम् (अस्ति), तस्मात् आरोग्यदानेन, तद् चतुष्टयम् दत्तम् स्यात् ॥

To achieve the four main objectives of life, namely, Dharma-right way of living, Artha-achieving material wealth, Kaama- fulfilling natural desires and Moksha- Liberation and Self realization, good health is the essential vehicle. Therefore, by achieving good health himself or giving good health (by advice, treatment, nutrition etc) to others, one grants himself (the ability to achieve) all the four objectives of life.

(धर्म, अर्थ, काम & मोक्ष are together called पुरुषार्थ- a goal every human strives to achieve) यतः (यतस्)- अव्यय- since, as, so that, धर्मार्थकाममोक्षणाम्- पु/न. लिं. ष. वि. ब. व. of धर्मार्थकाममोक्ष- धर्म- good codes of conduct, religion, अर्थ- wealth, goal, काम- desire, sensual enjoyment, मोक्ष- salvation - धर्मम् च अर्थम् च कामम् च मोक्षम् च- धर्मार्थकाममोक्षम्- द्वंद्व स., आरोग्यम्- good health, physical fitness, तस्मात्- from that, due to that- पं. वि. ए. व. of तद्- that, it, आरोग्यदानेन- न. लिं. तृ. वि. ए. व. of आरोग्यदान- gift of a good health, दान- grant, donation, आरोग्यस्य दानम्- ष. तत्पुरुष स., साधनम्, तद्, दत्तम् & चतुष्टयम्- all in न. लिं. प्र. वि. ए. व. of साधन- - means, the instrumental case, complete attainment of an object, तद्- that, it, दत्त- a thing that is given, made over, delivered- क. भू. धा. वि. of दा- ददाति- दत्ते ३ ग. उ. प. to give, grant & चतुष्टय- fourfold, group consisting of four, स्यात्- would become, would be- विध्यर्थं तृ. पु. ए. व. of अस्- अस्ति २ ग. प. प. to be

यच्छन् जलमपि जलदो वल्लभतामेति सकललोकस्य ।

नित्यं प्रसारितकरो मित्रोऽपि न वीक्षितुं शक्यः ॥७४॥ - पंचतंत्र

जलदः जलम् यच्छन् अपि सकललोकस्य वल्लभताम् एति। मित्रः नित्यम् प्रसारितकरः अपि वीक्षितुम् शक्यः न (भवति) ॥

The water giving cloud is darling of the entire world. However, the Sun with his spread-out rays, every day, is not possible to look at. (One cannot pay attention to a friend who is constantly asking for help with his spread out hands).

Here we have double meaning (श्लेष) for words प्रसारितकरः & मित्रः

1) प्रसारितकरः मित्रः - A friend with his spread-out hands (begging for money)

2) प्रसारितकरः मित्रः- The Sun with his spread-out (blazing) rays

जलदः, यच्छन्, मित्रः, प्रसारितकरः & शक्यः - all पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of जलद- cloud- जलम् ददाति इति- उपपद तत्पुरुष स., यच्छन्- giver, giving- वर्त. का. वा. धा. सा. वि. of दा- यच्छति १ ग. प. प. to give, grant, मित्र- the Sun, a friend, प्रसारितकरः - one with extended arms- प्रसारित- spread out, extended- प्रयोजक क. भू. धा. वि. of प्र + सू- (सू- सरति १ ग. प. प. to go

move), कर- hand, ray- प्रसारितौ करौ यस्य सः -बहुव्रीही स. & शक्य- possible, able- (also शकनीय & शकितव्य) कर्मणि वि. धा. सा. वि. of शक्- शक्नोति ५ ग. प. प. to be able, जलम्- न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of जल- water, अपि- अव्यय- even, also, सकललोकस्य- ष. वि. ए. व. of सकललोक- entire world- सकल- adjctv- entire, whole, लोक- पु/न. लिं.- world- सकलम् लोकम् - कर्मधारय स., वल्लभताम्- स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of वल्लभता- love, liking- वल्लभ- adjctv- beloved, desired, एति- वर्त. तृ. पु. ए. व. of इ- २ ग. प. प. to go, attain to, get, नित्यम्- अव्यय- daily, always, constantly, वीक्षितुम्- पू. का. वा. हेत्वार्थ तुमन्त धा. सा. अव्यय of वि+ ईक्ष्- (ईक्ष्- ईक्षते- १ ग. आ. प. to see, behold), न- no, not

**यो नात्मजे न च गुरौ न च भृत्यवर्गे
दीने दयां न कुरुते न च बन्धु-वर्गे।**

किं तस्य जीवितफलं मनुष्यलोके

काकोऽपि जीवति चिराय बलिं च भुङ्क्ते ॥७५॥ -हितोपदेश- सुहृद्भेद- ४४

(इह) मनुष्यलोके, यः न आत्मजे, न च गुरौ, न च भृत्यवर्गे, न च बन्धुवर्गे न दीने (च), दयाम् कुरुते, तस्य जीवितफलम् किम् ? काकः अपि बलिम् भुङ्क्ते, चिराय जीवति च॥

In this world, what is the use of his longevity if one is not compassionate towards his child, teacher (elder), servants, relatives (friends) and to the poor,? Even a crow lives a long life, partaking food offered to it (in the name of their departed elders, before consumption by a householder)

मनुष्यलोके, आत्मजे, गुरौ, भृत्यवर्गे, बन्धुवर्गे & दीने- all in- पु/न. लिं. स. वि. ए. व. of मनुष्यलोक- in the mortal world- मनुष्य- human, man, लोक- world- मनुष्याणाम् लोकम् -ष. तत्पुरुष स., आत्मज- child, progeny- आत्मनि जायते- सप्तमि तत्पुरुष स., गुरु- teacher, elder, भृत्यवर्ग- servant class- भृत्य- servant, dependent- (भर्तव्य, भरणीय & भार्य)- कर्मणि वि. धा. सा. वि. of भृ- भरति-ते & बिभर्ति- बिभृते १ & ३ ग. उ. प. to support, maintain, fill & वर्ग- class, group- भृत्याणाम् वर्गः -ष. तत्पुरुष स., बन्धुवर्ग- relatives, friends- बन्धुनाम् वर्गः -both ष. तत्पुरुष स. & दीन- afflicted, poor, यः & काकः- पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of यद्- who & काक- a crow, न-no, not, च- and, दयाम्- स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of दया- compassion, mercy, कुरुते, भुङ्क्ते & जीवति- वर्त. तृ. पु. ए. व. of कृ- करोति-कुरुते ८ ग. उ. प. to do, make & भुज्- भुनक्ति- भुङ्क्ते- ७ ग. उ. प. to eat, consume, devour & जीव्- जीवति- १ ग. प. प. to live, be alive, तस्य- his- पु. लिं. ष. वि. ए. व. of तद्- he, जीवितफलम्- न. लिं. प्र. वि. ए. व. of जीवितफल- purpose of life, use of life- जीवित- living, being alive - क. भू. धा. वि. of जीव्- जीवति- १ ग. प. प. to live, be alive, फल- purpose, result, fruit- जीवितस्य फलम्- ष. तत्पुरुष स., किम्- अव्यय- a particle of interrogation- why, what then, अपि- अव्यय- even, also, बलिम्- पु. लिं.

द्वि. वि. ए. व. of बलि- food offered (in the name of departed elders, before it is consumed by a householder), चिराय- न. लि. च. वि. ए. व. of चिर- a long time, च- and

**वितर वारिद वारि दवातुरे
चिरपिपासितचातकपोतके।**

प्रचलिते मरुति क्षणमन्यथा

क्व च भवान्क्व पयः क्व च चातकः ॥७६॥ - शार्गन्धर

वारिद, दवातुरे चिरपिपासितचातकपोतके वारि वितर। अन्यथा क्षणम् मरुति प्रचलिते, क्व च भवान्? क्व पयः? क्व च चातकः?

Oh Cloud, give away your water to young Chataka- birds, who are scorched by forest-fire and are thirsty for a long time. Otherwise, in a moment, when the wind starts blowing, where will be yourself, where will be your water and where will be the Chataka?

(This is an example of अन्योक्ति. All charitable or any good work should be done right away.)

वारिद- पु. लिं. सं. वि. ए. व. -cloud- वार्- न. लिं- water- वारि ददाति इति -वारिदः -उपपद तत्पुरुष स., दवातुरे, चिरपिपासितचातकपोतके, प्रचलिते & मरुति -all in पु. लिं. सं. वि. ए. व. of दवातुर- दवः- forest, fire, fever, pain, forest fire, आतुर- suffering, injured, afflicted- दवेन आतुरः- तृ. तत्पुरुष स., चिरपिपासितचातकपोतक- ever thirsty young ones of Chataka bird- चिर-adjctv- for a long time, since long, पिपासित-thirsty- प्रयोजक क. भू. धा. वि. of पा- पापयति-ते- desiderative- पिपासति -wishes to drink- (पा- पिबति- १ ग. प. प. to drink)- चिरम् पिपासितम्- चिरपिपासितम्- कर्मधारय स., चातक- name of a bird (believed to be surviving only by drinking raindrops directly), पोतक- young one of a bird or an animal, चातकस्य पोतकः - चातकपोतकः -ष. तत्पुरुष स. & चिरपिपासितः चातकपोतकः - चिरपिपासितचातकपोतकः - कर्मधारय स., प्रचलित- blowing, shaking, moving- क. भू. धा. वि. of प्र+ चल्- (चल्- चलति १ ग. प. प. to go, move) & मरुत्- पु. लिं- wind, वारि- न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of वार्- water, वितर- आज्ञार्थ द्वि. पु. ए. व. of वि+ तृ(दीर्घ)- to grant, give, confer, bestow on- {तृ(दीर्घ)- तरति १ ग. प. प. to cross over, swim, float } - अन्यथा- अव्यय- otherwise, in another way, क्षणम्- moment, instant, क्व- अव्यय- where, whither, च- and भवान् & चातकः- पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of भवत्- a respectful or honorific pronoun- you & चातक- see above, पयः- न. लिं. प्र. वि. ए. व. of पयस्- water

सहस्रशक्तिः च शतं दद्यात् शतशक्तिः दशापि च ।

दद्यातापः च यः शक्त्या सर्वे तुल्यफलाः स्मृताः ॥७७॥ महाभा अश्वमेध. अ-९०.९७

यः सहस्रशक्तिः (अस्ति,सः) च शतम् दद्यात्, । (यः) शतशक्तिः (सः) दश अपि च (दद्यात्) । (यः) शक्त्या आपः च दद्यात्। (ते) सर्वे तुल्यफलाः स्मृताः (भवन्ति) ॥

One who is capable of earning thousands (of dollars), should at least give away hundreds of them. One, who is capable of earning hundreds, should give away at least tens of them. One (who has nothing worthwhile to give), should be able to offer water (to a needy person). The resultant fruits for all of them are considered on par with each other. (Equal).

यः, सहस्रशक्तिः, शतशक्तिः -all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of यद्- who, सहस्रशक्ति- capacity of thousand-fold or times- सहस्रम्- thousand, शक्ति- स्त्री. लिं- power, capacity, ability- (शक्- शक्नोति- ५ ग. प. प. to be able)- सहस्त्राः शक्तयः यस्य सः- सहस्रशक्तिः & शतशक्ति- capacity of hundredfold- शतम्- hundred- शताः शक्तयः यस्य सः- शतशक्तिः- both बहुव्रीही स., च- and, शतम् & दश- both in- न. लिं. द्वि. वि. ए. व., दद्यात्- विध्यर्थ तृ. पु. ए. व. of दा- ददाति-दत्ते ३ ग. उ. प. to give, grant, अपि- अव्यय- also, even, शक्त्या- तृ. वि. ए. व. of- शक्ति- ability, power, आपः - न. लिं. प्र. वि. ए. व. of -आपस्- water,सर्वे, तुल्यफलाः & स्मृताः- पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of सर्व- pronoun- all, entire, whole, तुल्यफल- equal in value- तुल्य- comparable, equal, same (also तुलनीय, तुलितव्य)- कर्मणि वि. धा. सा. वि. of तुल्- तोलति १ ग. प. प. & तोलयति- ते- to weigh, measure, फल- result, fruit value- तुल्यम् फलः यस्य सः - तुल्यफलः -बहुव्रीही स. or तुल्यः फलः -तुल्यफलः - कर्मधारय स. & स्मृत- considered, valued - क. भू. धा. वि. of स्मृ- स्मरति १ ग. प. प. to consider, remember, be aware of

जाया त्वर्धं शरीरस्य नृणां धर्मादिसाधने ।

नातस्तासु व्यथां काञ्चित्प्रतिकूलं समाचरेत् ॥७८॥ -भविष्य पुराण १. ८. ३७

नृणाम् धर्मादिसाधने जाया तु शरीरस्य अर्धम् (भवति)। अतः तासु न काञ्चित् व्यथाम् , प्रतिकूलम् तु समाचरेत्॥

Wife is half of the body of men necessary to achieve the human goals of life, beginning with Dharma (धर्म, अर्थ, काम & मोक्ष). Therefore, nothing should be done to hurt them or against them.

(अर्धो वै एष आत्मनः यत् पत्नी- the wife is the other half of the body- अर्धांगी- तैत्तिरीय संहिता ६.१.८.५) नृणाम्- पु. लिं. ष. वि. ब. व. of नृ- man, mankind, धर्मादिसाधने- न. लिं. स. वि. ए. व. of- धर्मादिसाधन- achievement of objects beginning with Dharma etc.- आदिः- beginning,

commencement- often at the end of compound means- beginning with, etc., धर्मादि- objects beginning with Dharma- (namely धर्म, अर्थ, काम & मोक्ष together called पुरुषार्थ), साधन- means, an instrument, aid- धर्मादिनाम् साधनम्- धर्मादिसाधनम्- ष. तत्पुरुष स., जाया- wife- (word derived from- पतिर्भार्या संप्रविश्य गर्भो भूत्वेह जायते। जायायास्तद्धि जायात्वं यदस्यां जायते पुनः।), तु- अव्यय- but, on the other hand, शरीरस्य- न. लिं. ष. वि. ए. व. of शरीर-body, अर्धम्- half, अतः (अतस्)- अव्यय- therefore, for that reason, तासु- to them- स्त्री. लिं. स. वि. ब. व. of तद्- she, काञ्चित्- स्त्री. लिं. of किम्+ चित्- something- न काञ्चित्- nothing, व्यथाम्- स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of व्यथा- anxiety, agony, pain, hurt, प्रतिकूलम्- पुन. लिं. द्वि. वि. ए. व. of प्रतिकूल- adjctv- unfavourable, hostile, contradictory, समाचरेत्- विध्यर्थ प. प. तृ. पु. ए. व. of समा + चर्- to practice, do, perform, behave towards - (चर्- चरति १ ग. प. प. to walk, move, go)

तदा स वृद्धो भवति तदा भवति दुःखितः।

तदा शुन्यं जगत्तस्य यदा मात्रा वियुज्यते ॥७९॥ -महाभा. १२.२६६.३०, स्कन्दपु.६.१०२

यदा सः मात्रा वियुज्यते, तदा (सः) वृद्धः भवति, तदा (सः) दुःखितः भवति, तदा तस्य जगत् शुन्यम् (भवति) ॥

When one loses his mother, he (suddenly) gets old. He experiences deep sorrow and his world becomes empty.

यदा- when, at what instant & तदा- then, at that moment, -both अव्यय, सः, वृद्धः & दुःखितः -पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of तद्- he, वृद्ध- matured, old, grown up- क. भू. धा. वि. of वृध्- वर्धते १ ग. आ. प. to grow, increase & दुःखित- distressed, afflicted, miserable, मात्रा- स्त्री. लिं. तृ. वि. ए. व. of मातृ- mother, वियुज्यते- gets separated- कर्मणि प्रयोग तृ. पु. ए. व. of वि+ युज्- to leave, abandon, separate- (युज्- युनक्ति-युंक्ते ७ ग. उ. प. to join, attach, add), भवति- वर्त. तृ. पु. ए. व. of भू-भवति १ ग. प. प. to be, to exist, तस्य- पु. लिं. ष. वि. ए. व. of तद्- he, जगत्- world & शुन्यम्- zero, empty, void, vacant- both न. लिं. प्र. वि. ए. व.

नूनं हि ते कविवरा विपरीतवाचो

ये नित्यमाहुरबला इति कामिनीस्ताः ।

याभिः विलोलतरतारकदृष्टिपातैः

शक्रादयोऽपि विजितास्त्वबलाः कथं ताः ॥ ८० ॥ -भर्तृहरि शृङ्गारशतक १०

ये कविवराः कामिनीः, 'ताः अबलाः (सन्ति)' इति नित्यम् विपरीतवाचः, ते नूनम् हि आहुः। याभिः विलोलतरतारकदृष्टिपातैः शक्रादयः अपि विजिताः, ताः कथम् तु अबलाः (स्युः)?

Those great poets, who always assuredly say, "Those beautiful women are weak" indeed make wrong statements. How can they be weak, who by their powerful charming eyes have conquered even Indra and many others?

ये, कविवराः, ते, शक्रादयः & विजिताः -all in पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of यद्- who, कविवर- great among the poets- कवि- poet, वर- adjctv- best, excellent, finest- कवीनाम् वरः- ष. तत्पुरुष स., तद्- he, शक्रादि- Indra and others like him, etc- & विजित- one who won, conquered- क. भू. धा. वि. of वि+ जि- (जि- जयति- १ ग. प. प. to win), ताः, अबलाः & विपरीतवाचः- all in स्त्री. लिं. प्र. वि. ब. व. of तद्-she, अबला- weak or helpless woman- बला- strong woman- न बला- अबला- नन्तत्पुरुष स., & विपरीतवाच्- wrong or contrary statement- विपरीत- adjctv- wrong, contrary, opposite- क. भू. धा. वि. of वि+ परि+ इ- (इ- एति २ ग. प. प. to go, to go to)- वाच्- talk, speech, word, कामिनीः- to lovely women- स्त्री. लिं. द्वि. वि. ब. व. of कामिनी- loving or lustful woman, इति- thus in this manner, नित्यम्- always, constantly, नूनम्- with certainty, assuredly, surely, हि- indeed, कथम्- how, in which way, तु- indeed, surely, अपि-even, also -all above are- अव्यय, आहुः (ब्रुवन्ति)- वर्त. प. प. तृ. पु. ब. व. of ब्रू- ब्रवीति- ब्रूते- २ ग. उ. प. to say, talk, याभिः -by whom- स्त्री. लिं. तृ. वि. ब. व. of यद्- who, विलोलतरतारकदृष्टिपातैः- पु/न. लिं. तृ. वि. ब. व. of विलोलतरतारकदृष्टिपात- strength of powerful charming moving glance- विलोल- tossing, moving, tremulous, तर- suffix used for comparative degree- विलोलतर- superior moving, तारक- adjctv- catching, projecting, विलोलतरः तारकः -विलोलतरतारकः - कर्मधारय स., दृष्टि- स्त्री. लिं- seeing, sight, पात- cast, throw, attack, दृष्टेः पातम्- दृष्टिपातम्- casting of eye (glance)- ष. तत्पुरुष स., विलोलतरतारकम् दृष्टिपातम्- विलोलतरतारकदृष्टिपातम्- कर्मधारय स.

वृक्षमूलेऽपि दयिता यस्य तिष्ठति तद्गृहम् ।

प्रासादोपि तया हीनः कान्तार इति निश्चितम् ॥८१॥ महाभा. शान्तिप. अ. १२. १४४

यस्य दयिता वृक्षमूले अपि (तस्य सह) तिष्ठति, तद् (तस्य) गृहम् (भवति)। तया (दयितया) हीनः प्रासादः अपि कान्तारः इति निश्चितम् (भवति) ॥

Even the base of a tree is a home for a person who has his beloved wife with him. (On the other hand,) even a (big) mansion without her, is certainly like a depressing, lifeless forest.

यस्य- whose- पु. लि. ष. वि. ए. व. of यद्- who, दयिता- beloved woman, wife- स्त्री. लि. प्र. वि. ए. व.- दयित- beloved, compassionate- क. भू. धा. वि. of दय्- दयते १ ग. आ. प. to love, feel compassionate or pity, वृक्षमूले- न. लि. स. वि. ए. व. of वृक्षमूल- root or base of a tree -वृक्ष- tree, मूल- root or base- वृक्षस्य मूलम्- ष तत्पुरुष स., अपि-अव्यय- even, also, तिष्ठति- वर्त. तृ.

पु. ए. व. of स्था-१ ग. प. प. to stand, stay, remain, तद्- that & गृहम्- home, house- both- न.
 लि. प्र. वि. ए. व., तथा- by her- स्त्री. लि. तृ. वि. ए. व. of तद्- she, हीनः- devoid of, without-
 क. भू. धा. वि. of हा-जहाति २ ग. प. प. to leave, abandon, प्रासादः- mansion, palace &
 कान्तारः - dull, bleak, and lifeless; depressing dreaded forest- all in- पु. लि. प्र. वि. ए. व.,
 इति- अव्यय- thus, as, निश्चितम्- अव्यय- decidedly, positively, certainly

अप्रियाण्यपि कुर्वाणो यः प्रियः प्रिय एव सः ।

दग्धमन्दिरसारेऽपि कस्य वहावनादरः ॥८२॥ हितोपदेशम्. २.१३३

यः प्रियः अप्रियाणि कुर्वाणः (स्यात् तथापि) अपि, सः प्रियः एव (भवति)। दग्धमन्दिरसारे अपि, वह्नौ
 कस्य अनादरः (भवति) ?

A dear person, even if he does hurtful deeds, remains beloved. Who disrespects the fire
 even after a beautiful house is burnt down?

यः (यद्)- who, प्रियः- beloved, one who is liked, सः (तद्)- he, कुर्वाणः- one who is doing-
 कुर्वत्- (प. प.) & कुर्वाण (आ. प). - doing- वर्त. का. वा. धा. सा. वि. of कृ- करोति- कुरुते ८ ग.
 उ. प. to do & अनादरः- disliking, disrespect, disdain- आदर- respect- अन्+ आदर-
 नञ्तत्पुरुष स.- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., अप्रियाणि- न. लिं. द्वि. वि. ब. व. of अप्रिय- one which
 is disliked or hurtful- न प्रिय- नञ्तत्पुरुष स., अपि-even, also & एव- just, alone, only-both
 अव्यय, कस्य- to whom- पु. लिं. ष. वि. ए. व. of किम्- who, दग्धमन्दिरसारे- पु. लिं. स. वि. ए. व.
 of दग्धमन्दिरसार- one who's (beautiful) house is burnt down- दग्ध- burnt down,
 consumed by fire- क. भू. धा. वि. of दह्-दहति १ ग. प. प. to burn, scorch, मन्दिर- house,
 building, सार- adjctv- best, excellent, sound- सारम् मन्दिरम्- मन्दिरसारम्- विशेषणोत्तरपद
 कर्मधारय स.- यस्य मन्दिरसारम् दग्धम् सः -दग्धमन्दिरसारः- बहुव्रीही स., वह्नौ- पु. लिं. स. वि. ए.
 व. of वह्निः- fire

मित्रं वा बन्धुं वा नैवातिप्रणयपीडितं कुर्यात् ।

स्वं वत्समतिपिबन्तं विषाणकोट्याक्षिपति धेनुः ॥८३॥

मित्रम् वा बन्धुम् वा अतिप्रणयपीडितम् न एव कुर्यात्। धेनुः अतिपिबन्तम् स्वम् वत्सम्
 विषाणकोट्या क्षिपति ॥

One should not treat a brother or a relative with excessive love. A cow drives away its
 own calf, with its curved horn. if it drinks too much milk,

मित्रम्, बन्धुम्, अतिप्रणयपीडितम्, अतिपिबन्तम्, स्वम् & वत्सम् - पु/न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of मित्र- friend, बन्धु- brother, relative, अतिप्रणयपीडित- one who is troubled by excessive affection or love- अति- अव्यय- excessive, very much, प्रणय- love, affection, friendly acquaintance, पीडित- troubled, harassed- क. भू. धा. वि. of पीड्- पीडयति-ते १० ग. उ. प. to trouble, harass, annoy, irritate - अतिप्रणयेन पीडितः- अतिप्रणयपीडितः -तृ. तत्पुरुष स., अतिपिबन्त- quaffing excessively- पिबन्तम्-पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of पिबत्- drinking- वर्त. का. वा. धा. सा. वि. of पा-पिबति- १ ग. प. प. to drink, to quaff, स्व- pronoun- one's own, belonging to self, वत्स- calf, young of an animal, न- no, not, एव- अव्यय- just, only, so, कुर्यात्- विध्यर्थ प. प. तृ. पु. ए. व. of कृ- करोति- कुरुते ८ ग. उ. प. to do, make, धेनुः- cow, milch-cow- स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., विषाणकोट्या- by edge of a horn- स्त्री. लिं. तृ. वि. ए. व. of विषाणकोटि- विषाण- पु/न. लिं.- horn, कोटि-टी- स्त्री. लिं.- edge, curved end- विषाणस्य कोटिः - ष. तत्पुरुष स., क्षिपति- वर्त. तृ. पु. ए. व. of क्षिप्-६ ग. उ. प. (& ४ ग. प. प.)- to throw, discharge, let go

ययोरेव समं वित्तं ययोरेव समं कुलम् ।

तयोर्मैत्री विवाहश्च न तु पुष्टविपुष्टयोः ॥८४॥ -महाभा. आदिप. अ. १४१ & पंचतंत्र- सुहृद्भेद १६६ पा. भेः कुलम्--श्रुतम् & मैत्री—सख्यम्

समम् वित्तम् ययोः एव (अस्ति), समम् कुलम् (श्रुतम्) ययोः एव (अस्ति), तयोः (एव) मैत्री (भवति), (सख्यम् तयोः एव भवति), विवाहः च तयोः (एव भवति), न तु पुष्टविपुष्टयोः (एव भवति) ॥

Said by Drupada to Dronacharya, his गुरुबन्धु, when he visited him in his royal court for help, siting their relationship:

The marriage and friendship happens only between two individuals who have comparable financial status and comparable family background (or comparable level of education) and not between those, well-to-do and weak (poor).

समम्- equal, comparable, वित्तम्- wealth, money, कुलम्- family, race, श्रुतम्- study of Scriptures or science, education, सख्यम्- friendship, relationship- all in न. लिं. प्र. वि..ए. व., ययोः- between two of whom, तयोः- between two of them & पुष्टविपुष्टयोः -between strong/fat and weak- all in- पु. लिं. ष. वि. द्वि. व. of यद्- who, तद्- he, it, that & पुष्टविपुष्ट- पुष्टः च विपुष्टः च- द्वंद्व स., पुष्ट- nourished, strong, वि-अव्यय- prefix to verb or noun indicates- opposition, negation, वि+ पुष्ट- weak, undernourished, पुष्ट-क. भू. धा. वि. of पुष्- पोषति १ ग. प. प., पुष्यति ४ ग. प. प. & पुष्णाति ९ ग. प. प. to nourish, thrive, एव- अव्यय- just, only, alone, मैत्री- स्त्री. लिं.- Friendship & विवाहः- पु. लिं- marriage- both- प्र. वि..ए. व. च- and, न- no, not, तु- अव्यय- indeed, surely, but

सहायबन्धना ह्यर्थाः सहायाश्चार्थबन्धनाः।

अन्योन्यबन्धनावेतौ विनाऽन्योन्यं न सिध्यतः ॥८५॥ -महाभा. उद्योग प. ५. ३७. ३८

अर्थाः सहायबन्धनाः हि (भवन्ति)। सहायाः च अर्थबन्धनाः (सन्ति)। एतौ अन्योन्यबन्धनौ (स्तः)।
(एतौ) विना अन्योन्यम् न सिध्यतः।

All forms of earnings (wealth, gains, achievements etc.) are tied to help of the companions. They in turn are connected to (those) earnings. These two are mutually dependent. Without either of them, nothing is possible.

अर्थाः, सहायाः, सहायबन्धनाः & अर्थबन्धनाः - all in पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of अर्थ- money, purpose, gain, achievement, सहाय- help, companion, assistant, सहायबन्धन- dependant on (tied to or bound by) companion- बन्धन- act of binding, a bond, tie, सहायः एव बन्धनः यस्य सः - सहायबन्धनः - बहुव्रीही स. & अर्थबन्धन- dependant on (tied to or bound by) money, purpose, gain- बहुव्रीही स.- same as above, हि- अव्यय- indeed, surely, च- and, एतौ- they two, अन्योन्यबन्धनौ- tied to each other- both in- पु. लिं. प्र. वि. द्वि. व. of एतद्- this, he, it & अन्योन्यबन्धन- अन्योन्यः /अन्योन्यम्- mutual or reciprocal dependence- अन्योन्यः बन्धनः- अन्योन्यबन्धन- प्रयोजक स., विना- अव्यय- without, न- no, not, सिध्यतः- वर्त. तृ. पु. द्वि. व. of सिध्- सिध्यति- ४ ग. प. प. to be accomplished, fulfilled

दूरस्थोऽपि न दूरस्थो यो यस्य मनसि स्थितः।

यो यस्य हृदये नास्ति समीपस्थोऽपि दूरतः ॥८६॥- चाणक्य नीति (१४/९)

यः यस्य मनसि स्थितः (अस्ति, सः) दूरस्थः अपि न दूरस्थः (भवति)। यः यस्य हृदये न अस्ति, (सः) समीपस्थः अपि दूरतः (इति वर्तते) ॥

A person close to one's heart is not far away, even if he (physically) stays far away. However, if that person is not in one's heart, he is far away, even if he stays closeby.

यः -who & यस्य- whose- पु. लिं. प्र. & ष. वि. ए. व. of यद्- who, मनसि & हृदये- स. वि. ए. व. of मनस्- न. लिं.- mind, heart & हृदय- heart, mind- पु/न. लिं.- स्थितः- staying, standing, living- क. भू. धा. वि. of स्था- तिष्ठति १ ग. प. प. to stand, stay, दूरस्थः & समीपस्थः -पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of दूरस्थ- one who is staying far away & समीपस्थ- one who is staying close, nearby- दूर- far away, at a distance & समीप- close, nearby- दूरे/ समीपे तिष्ठति इति -दूरस्थ/ समीपस्थ- उपपद तत्पुरुष स., दूरतः (दूरतस्)- from afar, far away, at a distance & अपि- even, also- both- अव्यय, न- no, not, अस्ति- वर्त. तृ. पु. ए. व. of अस्- २ ग. प. प. to be, to exist

आपरितोषाद्विदुषां न साधु मन्ये प्रयोगविज्ञानम् ।

बलवदपि शिक्षितानामात्मन्यप्रत्ययं चेतः ॥८७॥ -कालिदास-मालविकाग्निमित्र

विदुषाम् आपरितोषाद्, (मम) प्रयोगविज्ञानम् साधु (अस्ति इति अहम्) न मन्ये। शिक्षितानाम् बलवद् चेतः अपि आत्मनि अप्रत्ययम् (भवति / दृश्यते) ॥

Until the learned people are fully pleased, I do not consider my knowledge of dramatics as good. Even the strong mind of the author is also not confident about its own ability.

विदुषाम् & शिक्षितानाम्- पु. लिं. ष. वि. ब. व. of विद्वस्- learned, educated, knowledgeable & शिक्षित- educated, trained- क. भू. धा. वि. of शिक्ष- शिक्षते १ ग. आ. प. to learn, acquire knowledge, आपरितोषाद्- with full satisfaction- पं. वि. ए. व. of आपरितोष- आ- prefix has many connotations- one of them is till, until, upto, परितोष- complete satisfaction, gratification, pleasure, delight, प्रयोगविज्ञानम्- न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of प्रयोगविज्ञान- art of (skill of) performance - प्रयोग- application, performance, dramatic presentation, विज्ञान- knowledge, wisdom, proficiency, skill- प्रयोगस्य विज्ञानम्- ष. तत्पुरुष स., साधु- अव्यय- well done, nice, enough, न- not, no, मन्ये- वर्त. प्र. पु. ए. व. of मन्- मन्यते ४ ग. आ. प. & मनुते- ८ ग. आ. प. to believe, consider, suppose, fancy, बलवद्- adjctv- excessively, strongly, vigorously, very much, चेतः (चेतस्)- consciousness, mind, heart, reasoning faculty- न. लिं. प्र. वि. ए. व., अपि- अव्यय- also, even, आत्मनि- पु. लिं. स. वि. ए. व. of आत्मन्- self, one self, soul, प्रत्यय- certainty, surety, cognition- न प्रत्यय- नन्तत्पुरुष स.- अप्रत्यय- अप्रत्ययम्- न. लिं. प्र. वि. ए. व. of अप्रत्यय- unconvinced, not trusting, uncertain

बोद्धारो मत्सरग्रस्ताः प्रभवः स्मयदूषिताः ।

अबोधोपहताश्चान्ये जीर्णमङ्गे सुभाषितम् ॥८८॥ - भर्तृहरि नीतिशतकम्-२

बोद्धारः मत्सरग्रस्ताः (सन्ति), प्रभवः स्मयदूषिताः (सन्ति), अन्ये च अबोधोपहस्ताः (भवन्ति)। (तस्मात् कारणात्), सुभाषितम् अङ्गे जीर्णम् (भवति) ॥

Scholars are jealous of each other. Powerful people are arrogant. In addition, rest of the people are ignorant. Therefore, a beautiful quote- सुभाषित- withers in its own body (without spreading further).

बोद्धारः, मत्सरग्रस्ताः, प्रभवः, स्मयदूषिताः, अबोधोपहस्ताः, अन्ये - all in पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of बोद्धर्- (विद्वस्)- intellectual, knowledgeable person, मत्सरग्रस्त- person full with jealousy, intolerance- मत्सर- jealousy, intolerance, ग्रस्त- affected, suffering from- क. भू. धा. वि. of ग्रस्- ग्रसते १ ग. आ. प. to seize, eat up, swallow- मत्सरेण ग्रस्तः- तृ. तत्पुरुष स.,

प्रभु- the master, person holding control, स्मयदूषित- suffering from arrogance, स्मय- arrogance, pride- दूषित- polluted, troubled- स्मयेन दूषितः- तृ. तत्पुरुष स., अबोधोपहत- suffering from ignorance, stupidity, अबोध- ignorance, stupidity, उपहत- struck, hurt, injured- क. भू. धा. वि. of उप+ हन्- (हन्- हन्ति २ ग. प. प. to strike, kill)- अबोधेन उपहतः- तृ. तत्पुरुष स., अन्य- other, another, सुभाषितम्- noble thoughts, well- said quotes- सु- prefix means: good, well, noble- भाषित- thing that said, quoted- क. भू. धा. वि. of भाष्- भाषते १ ग. आ. प. to say, speak & जीर्णम्- जृ(दीर्घ)- १, ४ & ९ प. प., १० उ. प. - जरति, जीर्यति, जृणाति, जारयति- ते, to wear out, wither, grow old- both in न. लिं. प्र. वि. ए. व., अङ्गे- पु/न. लिं. स. वि. ए. व. of अङ्ग- body.

**हठादाकृष्टानां कतिपयपदानां रचयिता जनः स्पर्धालुश्चेदहह कविना वश्यवचसा ।
भवेदद्य श्वो वा किमिह बहुना पापिनि कलौ घटानां निर्मातुस्त्रिभुवनविधातुश्च कलहः ॥८९॥
भोजप्रबन्ध- २४४**

हठाद् आकृष्टानाम् कतिपयपदानाम् रचयिता जनः वश्यवचसा कविना स्पर्धालुः चेद् अहह, किम् बहुना, इह, पापिनि कलौ, अद्य वा श्वः घटानाम् निर्मातुः त्रिभुवनविधातुः कलहः भवेत् ॥

Forcibly creating a composition of several words, if a person desires to compete with a scholar and an excellent writer, then, alas, most probably, today or tomorrow, there will be strife between a pot maker and the creator of the three worlds, during this period of sinner Kali (Kaliyuga).

हठात्- forcibly, with violence- पं. वि. ए. व. of हठ- force, insistence, आकृष्टानाम्, कतिपयपदानाम् & घटानाम्- all in पु. लिं. ष. वि. ब. व. of आकृष्ट- drawn together, put in with effort- क. भू. धा. वि. of आ+ कृष्- (कृष्- कर्षति १ ग. प. प. to drag, pull out), कतिपयपद- a certain number of words- कतिपय- adjctv- a certain number, several, some, पद- words & घट- earthen pot, pitcher, रचयिता, जनः, स्पर्धालुः & कलहः- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of रचयितृ- maker, creator- (रच्-रचयति-ते १० ग. उ. प. to make, arrange, plan), जन- person, people, स्पर्धालु- one who wishes to compete, competitor- स्पर्धा- competition, rivalry, यः स्पर्धायाम् अलितुम् इच्छति सः -स्पर्धालुः- बहुव्रीही स., (अल्-अलति १ ग. प. प. to be competent) & कलह- strife, fight, कविना & वश्यवचसा- पु. लिं. तृ. वि. ए. व. of कवि- a poet, a scholar, learned person & वश्यवचस्- one who has mastery over speech, words- वश्य- adjctv- to be under control, subdued, desired, wished- (वशनीय, वशितव्य)- कर्मणि वि. धा. सा. वि. of वश्- वष्टि २ ग. प. प. to wish, desire, long for), वचस्- न. लिं.- speech, words- वश्यम् वचः येन सः -वश्यवचस्- बहुव्रीही स., चेद्- if, if at all, अहह- a particle of surprise or wonder like: Ah, Alas, किम् बहुना- in short, most probably, इह- here, in this world, अद्य- today, वा-or & श्वः (श्वस्)- tomorrow- all are अव्यय, पापिनि & कलौ- पु. लिं. स. वि. ए. व. of पापिन्- one

who has sinned, a sinner & कलि- period personified as- Kaliyuga, निर्मातुः & त्रिभुवनविधातुः- पु. लिं. ष. वि. ए. व. of निर्मातृ- creator, maker- (निर्+ मा- to make, produce- मा- माति २ ग. प. प. to measure, limit) & त्रिभुवनविधातृ- creator of three worlds- त्रि- three- (त्रयः पु. लिं. & तिस्रः स्त्री. लिं.), भुवन- world, विधातृ- creator, maker- त्रिभुवनाः- त्रयाणां भुवनानां समाहारः - द्विगु स. & त्रिभुवनानाम् विधातृ- ष. तत्पुरुष स., भवेत्- विध्यर्थ तृ. पु. ए. व. of भू- भवति १ ग. प. प. to be, to exist

Here are few सुभाषितs called 'अन्योक्ती' under category of 'काव्यशास्त्रविनोद'. In them, we find certain points of our daily life are highlighted with the help of observing things in nature:

**अधः करोषि रत्नानि मूर्ध्ना धारयसे तृणम् ।
दोषस्तवैव जलधे रत्नं रत्नं तृणं तृणम् ॥९०॥**

हे जलधे, (त्वम्) रत्नानि अधः करोषि, तृणम् मूर्ध्ना धारयसे। (एषः) तव एव दोषः (अस्ति)। रत्नम्, रत्नम् (एव भवति)। तृणम् (तु) तृणम् (अस्ति) ॥

Oh, Ocean, you hold gems deep down at the bottom and hold up grass on your head! (No one else is to be blamed for this ;) The fault is entirely yours only. (You do not seem to differentiate that) a gem is a gem (that is to be held high) and grass is grass (wuch is to be under the feet)!

(It points out at our inability to differentiate between good and bad or right and wrong)

जलधे- पु. लिं. सं. वि. ए. व. of जलधि- ocean, जलम्- water, जलम् धियति इति जलधिः - उपपद तत्पुरुष स., रत्नानि- न. लिं. द्वि. वि. ब. व. of रत्न- Gem, precious stone, अधः (अधस्)- अव्यय- below, down, lower region. करोषि (प.प.) & धारयसे (आ. प.)- वर्त. द्वि. पु. ए. व. of कृ- करोति- कुरुते ८ ग. उ. प. to do, make & धृ- धारयति- ते- १० ग. उ. प. to hold, carry, bear, तृणम्- न. लिं. द्वि. वि. ए. व., तृण - grass, मूर्ध्ना- पु. लिं. तृ. वि. ए. व. of मूर्धन् (मूर्ध्वन्)- head in general, forehead, - तव (ते)- yours- पु. लिं. ष. वि. ए. व. of युष्मद्, एव- अव्यय- only, just, just so, दोषः- fault, blame, defect, weak point- in -पु. लिं. प्र. वि. ए. व., रत्नम्- gem & तृणम्- grass- both in -न. लिं. प्र. वि. ए. व.

**अपसर मधुकर दूरं परिमलबहुलेऽपि केतकीकुसुमे ।
इह न हि मधुलवलाभो भवति परं धूलिधूसरं वदनम् ॥९१॥**

हे मधुकर, दूरम् अपसर । इह केतकीकुसुमे परिमलबहुले (अस्ति)। अपि मधुलवलाभः न हि भवति । (किन्तु तव)वदनम् परम् धूलिधूसरम् (भवेत्) ॥

Oh, Honeybee, Go away! Here, in this Ketaki-flower with plenty of fragrance, there is not even a bit of honey. (However, your) face may be covered excessively with its dust (of pollen)!

This is an example of अन्योक्ति. If you approach a wealthy but an arrogant person for donation, you may only be insulted!

मधुकर- honey-bee- पु. लिं. सं, वि. ए. व.- मधु- न. लिं.- honey, मधु करोति इति- मधुकरः- उपपद तत्पुरुष स., दूरम्- here used adverbially as: far away, distant from, अपसर- आज्ञार्थ द्वि. पु. ए. व. of - अप+ सृ- to go away, withdraw, retire- (सृ- सरति १ ग. प. प. & सिसर्ति ३ ग. प. प. to go, move, proceed), केतकीकुसुमे & परिमलबहुले- न. लिं. स. वि. ए. व. of केतकीकुसुम- Ketaki- flower- केतकः - पु. लिं.- a name a thorny plant with fragrant invisible flowers protected with series of attractive yellow outer calyxes, कुसुम- न. लिं.- flower- केतकस्य कुसुमम्- केतकीकुसुमम्- ष. तत्पुरुष स. & परिमलबहुल- one which has excessive fragrance- परिमल -fragrance, scent, perfume, बहुल- adjctv- abundant, plenty, copious- यस्य परिमलः बहुलः तद्- बहुव्रीही स., इह-here, in this place, अपि- even, also, & न हि- not at all- all are अव्यय, मधुलवलाभः - पु. लिं. प्र, वि. ए. व. of मधुलवलाभः - gain of a bit of honey- मधु- honey, लव- a bit, drop, little- लाभ- gain, benefit, acquisition- लवस्य लाभः- लवलाभः & मधुनः लवलाभः- मधुलवलाभः - both ष. तत्पुरुष स., भवति- वर्त. तृ. पु. ए. व. of भू- १ ग. प. प. to be, to exist, परम्- अव्यय- beyond, excessively, very much, वदनम् & धूलिधूसरम्- न. लिं. प्र, वि. ए. व. of वदन- face & धूलिधूसर- covered with dust- धूलि- पु. लिं- dust- धूसर- adjctv- dusty, dusky, धूलिना धूसरम्- धूलिधूसर- तृ. तत्पुरुष स

**आकर्ण्याम्रफलस्तुतिं जलमभूत्तन्नारिकेलान्तरं
प्रायः कण्टकितं तथैव पनसं जातं द्विधोर्वारुकम्।
आस्तेऽधोमुखमेव कादलमलं द्राक्षाफलं क्षुद्रतां
श्यामत्वं बत जाम्बवं गतमहो मात्सर्यदोषादिह ॥९२॥**

अहो, आकर्ण्य आम्रफलस्तुतिम्, मात्सर्यदोषात् इह, तद् जलम् नारिकेलान्तरम् अभूत्, तथा एव पनसम् प्रायः कण्टकितम्, उर्वारुकम् द्विधा जातम्, कादलम् एव अधोमुखम् आस्ते, द्राक्षाफलम् अलम् क्षुद्रताम् (गतम्), जाम्बवम् बत श्यामत्वम् गतम् ॥

Oh, hearing the praise of Mango fruit in this world, suffering with jealousy, the water filled Coconut's stomach, Jackfruit's body became thorny, Cucumber split into two parts, Banana just faced downwards, Grapes became small and alas, Rose-apple (Jamun) went dark blue.

[फळांचा राजा असणाऱ्या आंब्याची स्तुती ऐकून] नारळाच्या पोटात /मनात [पाणी] पाणी झालं. फणसाच्या अंगावर काटा उभा राहिला. उंब्राच फळ तर फुटलंच. केव्यानी तर मान खालीच घातली. द्राक्ष काळपट तर पडलीच आणि लहान झाली जांभूळ [हेव्यानी] जांभळ पडलं. [हे सगळं मत्सरानी बरं !]

अहो- अव्यय- a particle showing surprise, wonder- Ah, Oh, आकर्ण्य- after listening- पू. का. वा. धा. सा. ल्यबन्त अव्यय of आकर्ण- आकर्णयति-ते १० ग. उ. प. to hear, listen, आम्रफलस्तुतिम् & क्षुद्रताम्- स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of आम्रफलस्तुतिः- praise of a mango fruit- आम्र- mango, फल- fruit, स्तुतिः- praise, laudation- आम्रस्य फलम्- आम्रफलम् & आम्रफलस्य स्तुतिः -आम्रफलस्तुतिः- ष. तत्पुरुष स. & क्षुद्रता- smallness, minuteness- क्षुद्र- adjctv- small, minute, मात्सर्यदोषात्- पु. लिं. पं. वि. ए. व. of मात्सर्यदोष- pains or suffering due to jealousy, मात्सर्य- envy, jealousy, malice, दोष- adjctv- guilt, blame, blemish, fault, crime etc. मात्सर्यः एव दोषः -मात्सर्यदोषः- अवधारणा पूर्वपदकर्मधारयसमासः, तद्- that, it, जलम्- water, नारिकेलान्तरम्- inside of a coconut- नारिकेल- coconut, अन्तरम्- inside, interior, नारिकेलस्य अन्तरम्- ष. तत्पुरुष स., पनसम्- jackfruit, कण्टकितम्- (कण्टकित-adjctv)- got thorny- कण्टकः-कं- thorn, sting- कण्टकानि एति इति- कण्टकितम्- उपपद तत्पुरुष स., उर्वारुकम्- cucumber, muskmelon, जातम्- happened, turned, (जात- क. भू. धा. वि. of जन्- जायते- ४ ग. आ. प. to be born, produced), कादलम्- fruit of plantain tree- (कदलः- कदली- plantain tree), अधोमुखम्- face down-turned, अधः- अधस्- अव्यय- down, below, मुखम्- face- अधः मुखम् यस्य तद् - बहुव्रीही स., द्राक्षाफलम्- fruit of grapes- द्राक्षा- grapes, फलम्- fruit- द्राक्षायाः फलम्- ष. तत्पुरुष स., जाम्बवम्- that of rose-apple (Jamun)- जम्बु (जम्बू)- स्त्री. लिं- rose-apple (Jamun)- all in न. लिं. प्र. वि. ए. व., शामत्वम् & गतम्- न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of श्यामत्व- black colour, dark blue colour- श्याम- black, dark blue & गतम्- went, turned- (गत- क. भू. धा. वि. of- गम्-गच्छति १ ग. प. प. to go, turn over), अभूत्- अनद्यतन भूत्. तृ. पु. ए. व. of भू- भवति १ ग. प. प. to be, to exist, आस्ते- वर्त. तृ. पु. ए. व. of आस्- २ ग. आ. प. to be, exist, lie, sit, द्विधा- in two parts, splitting, एव- only, just, alone, अलम्- excessively, greatly, बत- particle of regret, pity & इह- here, in this world- all अव्ययव

तावत्कोकिल विरसान्यापय दिवसान्वनान्तरे निवसन् ।

यावन्मिलदलिमालः कोऽपि रसालः समुल्लसति ॥१३॥ -पंडितराज जगन्नाथ-भामिनीविलास-६

कोकिल, तावत् वनान्तरे निवसन्, विरसान् दिवसान् यापय, यावत् मिलदलिमालः कः अपि रसालः समुल्लसति ।

Oh Cuckoo, stay inside the forest to pass these unpleasant days, until the mango tree blooms, stormed with clusters of bees.

(This is अन्योक्ति. This refers to a poet or a scholar who stays incognito until he meets the people who appreciate his poetry / works).

कोकिल- Indian cuckoo- पु. लि. सं. वि. ए. व., तावत्- till then, till that time/ such time & यावत्- till which time, when - both अव्यय, वनान्तरे- पु/न. लि. स. वि. ए. व. of वनान्तर- inside or within forest- वनम्- forest, अन्तरम्- adjctv- inside or within- वनस्य अन्तरम्- ष. तत्पुरुष स., निवसन्- residing, staying, dwelling- वर्त. का. वा. धा. सा. वि. of नि+वस्- (वस्- वसति- १ ग. प. प. to live, stay, dwell, विरसान् & दिवसान् - पु. लि. द्वि. वि. ब. व. of विरस- tasteless, insipid, unpleasant- रस- juice, interest, object of taste- रसेन विहीनम्- विरसम्- तृ. तत्पुरुष स. & दिवस- day, time, यापय- प्रयोजक आज्ञार्थं द्वि. पु. ए. व. of या-यापयति -ते to cause to spend, pass time- (या- याति- २ ग. प. प. to go, to come to), मिलदलिमालः - one who is stormed with flight of bees- मिलत्- assembling with, meeting with- वर्त. का. वा. धा. सा. वि. of -मिल्- मिलति-ते ६ ग. उ. प. to meet, assemble, gather, अलिः- bee, माला- garland, collection, group, cluster- अलीनाम् माला- अलिमाला- ष. तत्पुरुष स., मिलत् अलिमालाः यस्य सः -मिलदलिमालः -बहुव्रीही स, कः (किम्)- which, who, रसालः- mango tree- all in पु. लि. प्र. वि. ए. व., अपि- अव्यय- even, also, कः अपि- whichever, समुल्लसति- glitters flashily- वर्त. तृ. पु. ए. व. of सं+ उद् +लस्- to brighten up, bloom up- (लस्- लसति- १ ग. प. प. to shine, glitter, flash)

पाटीर तव पटीयान् कः परिपाटीमिमामुरीकर्तुम् ।

**यत्पिषतामपि नृणां पिष्टोऽपि तनोषि परिमलैः पुष्टिम् ॥१४॥ -पंडितराज जगन्नाथ-
भामिनीविलास-१२**

पाटीर, तव इमाम् परिपाटीम् उरीकर्तुम् कः पटीयान् (भवति) ? (त्वं) यत् पिष्टः अपि, पिषताम् नृणाम् अपि परिमलैः पुष्टिम् तनोषि ॥

Oh Sandalwood, who else can outperform you in selflessness? Even after getting crushed by the grinders, you still provide them with pleasures with your fragrance.

पाटीर- sandalwood- in पु. लि. स. वि. ए. व., तव (ते)- yours- ष. वि. ए. व. of- युष्मद् -you, परिपाटीम् & इमाम्- स्त्री. लि. द्वि. वि. ए. व. of परिपाटी- example, manner, method & इदम्- this, it, उरीकर्तुम्- to follow, adopt, accept- पू. का. वा. हेत्वार्थं तुमन्त धा. सा. अव्यय of उरी+ कृ- (कृ- करोति- कुरुते- ८ ग. उ. प. to do), कः, पिष्टः & पटीयान्- both पु. लि. प्र. वि. ए. व. of किम्-who, पिष्ट- one who got grounded- क. भू. धा. वि. of पिष्- पिनष्टि ७ ग. प. प. to grind, pound, crush & पटीयत्- one who is capable of bettering in proficiency, skill, cleverness- (पटु- पु. लिं & पटी- सत्री. लिं- proficient, clever- पटीयस्- comparative & पटिष्ट- superlative), यद्- अव्यय- that, as, पिषताम् & नृणाम्- पु. लि. ष. वि. ब. व. of पिषत्- one who

is grinding- वर्त. का. वा. धा. सा. वि. of पिष्- ७ ग. प. प. (see above) & नृ- a man, mankind, परिमलैः- पु. लि. तृ. वि. ब. व. of परिमल- perfume, fragrance, scent, पुष्टिम्- स्त्री. लि. तृ. वि. ए. व. of पुष्टि- nourishment, means of comfort- (पुष्-पोषति, पुष्यति, पुष्णाति १, ४ & ९ ग. to nourish, nurture), तनोषि- वर्त. द्वि. पु. ए. व. of तन्- तनोति- तनुते ८ ग. उ. प. to cause, produce, stretch, extend, अपि- अव्यय- even, also

**बहिरतिनिर्मलरूपं वहतस्ते दीप दैवतः जगति ।
अवगतमचिरादान्तरमौज्ज्वल्यं कज्जलद्वारा ॥९५॥**

दीप, ते बहिर् अतिनिर्मलरूपम् वहतः, जगति दैवतः (इव भासि)। अचिराद् (तव) आन्तरम् औज्ज्वल्यम् कज्जलद्वारा (सर्वैः) अवगतम् (भवति) ॥

Oh Lamp, with your outwardly bright appearance, you are divinity to the world. Soon, your inside (lack of) brightness will be exposed through the soot emitted.

दीप- lamp- पु. लिं. सं. वि. ए. व., ते (तव)- yours & वहतः - of carrying, appearing - ष. वि. ए. व. of युष्मद्- you & वहत्- carrying- वर्त. का. वा. धा. सा. वि. of वह्- वहति- ते १ ग. उ. प. to carry, bear, बहिर् (बहिस्)- अव्यय- on the outside, outwardly अतिनिर्मलरूपम्- न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of अतिनिर्मलरूप- अति- अव्यय- prefix used to indicate- exceedingly, too, very, निर्मल- spotless, pure, without blemish, रूप- figure, appearance, अतिनिर्मल- अतिशयितम् निर्मलं - प्रादि कर्मधारय स ., अतिनिर्मलम् रूपम्- कर्मधारय स., जगति- न. लिं. स. वि. ए. व. of जगत्- world, दैवतः- पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of दैवत- Divinity, God, अचिराद्- पं. वि. ए. व. of अचिर- advrb/ adjctv- soon, within short, quickly, आन्तरम्, औज्ज्वल्यम् & अवगतम्- न. लिं. प्र. वि. ए. व. of- आन्तर- of inside, belonging to interior, औज्ज्वल्य- brightness, brilliancy & अवगत- exposed, known, comprehended- क. भू. धा. वि. of अव+ गम्- (गम्- गच्छति- १ ग. प. प. to go), कज्जलद्वारा- by means of soot- कज्जल- soot, lamp-black, द्वारा- through, by the way of -(द्वार्- स्त्री. लिं- door, gate)- कज्जलस्य द्वारा- ष. तत्पुरुष स.

**भ्रातः काञ्चनलेपगोपितबहिः ताम्राकृते सर्वतो
मा भैषीः कलश स्थिरो भव चिरं देवालयस्योपरि ।
ताम्रत्वं गतमेव काञ्चनमयी कीर्तिः स्थिरा तेऽधुना
नान्तःतत्त्वविचारणप्रणयिनः लोकाः बहिर्बुद्धयः ॥९६॥**

भ्रातः कलश, काञ्चनलेपगोपितबहिः सर्वतः ताम्राकृते, मा भैषीः । देवालयस्य उपरि चिरम् स्थिरः भव। अधुना ते ताम्रत्वम् गतम् एव, काञ्चनमयी कीर्तिः स्थिरा (अस्ति)। लोकाः न अन्तःतत्त्वविचारणप्रणयिनः, (ते) बहिर्बुद्धयः (भवति) ॥

Oh, my brother, Kalasha, (a fixture on top of the temple), do not fear because you are only covered with a coat of gold but are really made of copper body. Stay steady forever over the top of the temple. Your copper body is forgotten and your golden fame is well established. People are not inclined to go deep into and find out the exact truth. They just go by outer appearance.

काञ्चनलेपगोपितबहिः- one who has been given a coat of gold & सर्वतः -from every side, everywhere- बहिः (बहिस)- on the outside, outer side & सर्वतः (सर्वतस्) - both अव्यय, काञ्चन- gold, लेप- coat, गोपित- getting concealed, covered up- क. भू. धा. वि. of प्रयोजक of गुप्- गोपायति- (गुप्- गोपयति-ते १० ग. उ. प. to conceal, guard, protect)- काञ्चनस्य लेपः - काञ्चनलेपः -ष. तत्पुरुष स. & काञ्चनलेपेन गोपितः -काञ्चनलेपगोपितः - तृ. तत्पुरुष स, ताम्राकृते, भ्रातः & कलश- all in पु. लिं. सं. वि. ए.व. of -ताम्राकृति -ताम्र- copper, आकृति- body- ताम्रस्य आकृतिः -ताम्राकृतिः - one which is made of copper- -ष. तत्पुरुष स., भ्रातृ- brother & कलश- Kalash- top fixture on top of the temple, मा- a particle of prohibition- do not, that not, lest, भैषीः- get frightened- आज्ञार्थ द्वि. पु. ए. व. of प्रयोजक of भी- (भाययति, भापयति, भाषयते- (भी- बिभेति ३ ग. प. प. to fear, be afraid of), देवालयस्य & ते- (तव)- पु/न. लिं. ष. वि. ए. व. of देवालय- temple- देव- God, deity आलय- abode, house- देवस्य आलयः- देवालय- ष. तत्पुरुष स. & युष्मद्- you, उपरि- अव्यय- at the head of, on top, upon, चिरम्- अव्यय- forever, for a long time, स्थिरः- adjctv- steady, fixed, firm, भव- आज्ञार्थ द्वि. पु. ए. व. of भू- भवति १ ग. प. प. to be, to exist, अधुना- अव्यय- now, at this time, ताम्रत्वम्- identity of copper & गतम्- gone (क. भू. धा. वि. of गम्- गच्छति १ ग. प. प. to go)- both- न. लिं. प्र. वि. ए. व., एव- अव्यय- just, only, काञ्चनमयी- of gold, made of gold- काञ्चन- gold, मय- काञ्चनमयी- affix used to indicate- made of, composed of, कीर्तिः - fame, glory & स्थिर- steady- in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., लोकाः, अन्तःतत्त्वविचारणप्रणयिनः & बहिर्बुद्धयः- पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of लोक- people, अन्तःतत्त्वविचारणप्रणयिन्- inclined to go deep and find out the exact truth- अन्तः (अन्तर्)- अव्यय- inside, inner, तत्त्व- truth, fact, अन्तर्+ तत्त्व- अन्तःतत्त्व- विचारण- discussion, consideration, अन्तःतत्त्वस्य विचारणम्- अन्तःतत्त्वविचारणम्- प्रणयिन्- desirous of, fond of- अन्तःतत्त्वविचारणस्य प्रणयिन्- अन्तःतत्त्वविचारणप्रणयिन्- both ष. तत्पुरुष स. & बहिर्बुद्धि- one who is interested in the outer appearance, characteristic- बहिर्- outer, external, बुद्धिः - consideration, mind- बहिर् बुद्धिः यस्य सः- बहुव्रीही स.

युक्तोऽसि भुवनभारे मा वक्रां वितनु कन्धरां शेष।

त्वय्येकस्मिन् कष्टिनि सुखितानि भवन्ति भुवनानि ॥९७॥ पाठभेदः कष्टिनि—दुःखिनि

शेष, भुवनभारे, युक्तः आसि, कन्धराम् वक्राम् मा वितनु। एकस्मिन् त्वयि कष्टिनि (दुःखिनि), भुवनानि सुखितानि भवन्ति ॥

Oh Shesha, you shoulder the burden of three worlds. Please do not bend and stretch your neck. By your suffering alone, all the three worlds are comfortable.

शेष- Name of the legendary snake 'Adishesha' who is believed to be carrying the three worlds on his head)- पु. लि. सं. वि. ए. व. भुवनभारे, एकस्मिन्, त्वयि, कष्टिनि & दुःखिनि all in- स. वि. ए. व. of भुवनभार- burden of the earth/world- भुवन- न. लिं- earth, world, भार- पु. लि.- burden, weight, load- भुवनस्य भारः- ष. तत्पुरुष स., एक- पु. लिं.- one, single, युष्मद्- you, कष्टिन्- & दुःखिन्- पु. लिं.- one who is suffering, getting tormented, युक्तः -पु. लि. प्र. वि. ए. व. of युक्त- engaged, deployed- क. भू. धा. वि. of युज्- युनक्ति- युंक्ते ७ ग. उ. प. to use, deploy employ, join, unite, आसि- वर्त. द्वि. पु. ए. व. of अस्-२ ग. प. प. to be, exist, कन्धराम् & वक्राम्- स्त्री. लि. द्वि. वि. ए. व. of कन्धरा- neck & वक्र- adjctv- bent, curved, मा- do not, lest- a particle of prohibition, वितनु- आज्ञार्थ द्वि. पु. ए. व. वि+ तन्- (तन्- तनोति- तनुते ८ ग. उ. प. to extend, stretch), भुवनानि & सुखितानि- न. लिं. प्र. वि. ब. व. of भुवन- world & सुखित- getting happy, comforted, भवन्ति- वर्त. तृ. पु. ब. व. of भू- भवति १ ग. प. प. to be, to exist

येनामन्दमरन्दे दलदरविन्दे दिनान्यनायिषत।

कुटजे खलु तेनेहा तेने हा मधुकरेण कथम् ॥१८॥ -पंडितराज जगन्नाथ-भामिनीविलास ९

येन मधुकरेण, अमन्दमरन्दे दलद्-अरविन्दे दिनानि अनायिषत, हा, तेन कुटजे खलु ईहा कथम् तेने।

A honeybee, which has spent days with fully blooming lotus filled with excessive nectar, alas why indeed, it has now opted for (bitter) flowers of Kutaja (a medicinal herb)?

येन, तेन & मधुकरेण- पु. लिं. तृ. वि. ए. व. of यद्- who, which, तद्- that, he, मधुकर- honeybee- मधु- न. लिं.- honey, मधु करोति इति- मधुकरः- उपपद तत्पुरुष स., अमन्दमरन्दे, दलदरविन्दे & कुटजे- पु. लिं. स. वि. ए. व. of अमन्दमरन्द- one which is full with excessive nectar- मन्द- inactive, dull, low, small- न मन्द- अमन्द- active, excessive, full- नञ्त्पुरुष स.- मरन्द- juice of flowers, nectar -अमन्दम् मरन्दम्- अमन्दमरन्दम्- कर्मधारय स., दलदरविन्द- blooming lotus, water lilly- दलद्- blooming, opening- वर्त. का. वा. धा. सा. वि. of दल्- दलति १ ग. प. प. to bloom, open- & कुटज- Kutaja- a bitter medicinal herb, दिनानि- न. लिं. द्वि. वि. ब. व. of दिन- day, अनायिषत- अनद्यतन भूत आ. प. तृ. पु. ए. व. of प्रयोजक of नी- cause to carry, lead- नाययति-ते- desiderative- निनीषति-ते, हा- अव्यय- a particle of expressing pain, detection, alas, खलु- अव्यय- indeed, surely, ईहा- desire,

wish- (ईह- ईहते १ ग. आ. प. to wish, think of), कथम्- अव्यय- how, in what way, तेने-
परोक्षभूत आ. प. तृ. पु. ए. व. of तन्- तनोति-तनुते ८ ग. उ. प. to stretch, bend, perform

हरिवक्षोगता लक्ष्मीरपि शोभार्थमेव यत्।

बिभर्ति कमलं हस्ते कान्याशंसाधिका भवेत् ॥९९॥ -योगवासिष्ठ्य उत्तरार्ध ६.११७.२१

हरिवक्षोगता लक्ष्मीः अपि शोभार्थम् एव यद् कमलम् हस्ते बिभर्ति। (तस्य कमलस्य) का अन्या
आशंसा अधिका भवेत् ?

Even Goddess Lakshmi, with her place in the chest (heart) of Lord Vishnu, holds a lotus
in her hand to enhance her own beauty. What more assurance is needed for (its beauty)?

हरिवक्षोगता, लक्ष्मीः, अन्या, का, अधिका & आशंसा- all in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व. of हरिवक्षोगत-
one who has gone to (stayed on) the chest of Hari- हरि- one of the Trinity- Vishnu,
वक्षस्- chest, breast, गत- gone, stayed, occupied- क. भू. धा. वि. of गम्- गच्छति १ ग. प. प.
to go, वक्षसि गता- वक्षोगता- स. तत्पुरुष स.- हरेः वक्षोगता- हरिवक्षोगत- ष. तत्पुरुष स., लक्ष्मी-
name of consort of Vishnu- goddess of wealth, अन्य- adjctv- other, another, किम्- what,
which, अधिक- adjctv- additional, more, greater & आशंसा- declaration, assurance,
imagination, अपि- अव्यय- even, also, शोभार्थम्- for beauty, grace, elegance- शोभा-
beauty, grace, elegance, अर्थम्- purpose, meaning, object, desire- शोभायाः अर्थम्- ष.
तत्पुरुष स., एव- अव्यय- just, only, mere, यद् - अव्यय- used as assertion: since, because,
as, कमलम्- न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of कमल- lotus, हस्ते- पु. लिं. स. वि. ए. व. of हस्त- hand,
बिभर्ति- वर्त. तृ. पु. ए. व. of भृ- बिभर्ति- बिभृते ३ ग. उ. प. to bear, cherish, भवेत्- would be-
विध्यर्थ तृ. पु. ए. व. of भू-भवति १ ग. प. प. to be, to exist

न लोके दीप्यते मूर्खः केवलात्मप्रशंसया ।

अपि चापिहितः श्वभ्रे कृतविद्यः प्रकाशते ॥१००॥ -महाभा. शान्तिपर्व.अ. २८७.३१

लोके मूर्खः केवलात्मप्रशंसया न दीप्यते। कृतविद्यः श्वभ्रे अपिहितः अपि च प्रकाशते ॥

In this world, an ignorant person does not shine even by self-praise. Only a well-
educated person, even hidden inside a cave, is recognized.

लोके & श्वभ्रे- न. लि. स. वि. ए. व. of लोक- world & श्वभ्र- chasm, fissure in rock/earth, मूर्खः,
कृतविद्यः & अपिहितः -पु. लि. प्र. वि. ए. व. of मूर्ख- stupid, ignorant person, dull man,
कृतविद्य- educated or knowledgeable person, one who has skill- कृत- done,
accomplished- क. भू. धा. वि. of कृ-करोति-कुरुते ८ ग. उ. प. to do, make, विद्या- education,

knowledge, skill & अपिहित- (पिहित)- hidden concealed, shut- क. भू. धा. वि. of अपि+धा- (धा- दधाति- धत्ते ३ ग. उ. प. to place, set), केवलात्मप्रशंसया- स्त्री. लि. तृ. वि. ए. व. of केवलात्मप्रशंसा- mere self-esteem glorification- केवल- adjctv- mere, sole, exclusive, आत्मन्- self, one's own, प्रशंसा- स्त्री. लिं.- praise, glorification- आत्मनः प्रशंसा- आत्मप्रशंसा- ष. तत्पुरुष स.- केवला आत्मप्रशंसा- केवलात्मप्रशंसा- कर्मधारय स, न- no, not, दीप्यते & प्रकाशते- वर्त. तृ. पु. ए. व. of दीप्- ४ ग. आ. प. to shine, blaze, to be illustrious & प्र+ काश्- (काश्- काशते १ & ४ ग. आ. प. to shine, appear, to be visible), अपि- अव्यय- even, also, च- and

न व्याधिर्न विषं नापत् तथा नाधिश्च भूतले।

खेदाय स्वशरीरस्थं मौख्यमेकम् यथा नृणाम् ॥१०१॥ --योगवासिष्ठ २. १३.१३

नृणाम् खेदाय, न व्याधिः, न विषम्, न आपत्, न आधिः च भूतले तथा (भवति) यथा स्वशरीरस्थम् मौख्यम् एकम् (अस्ति) ॥

In this world, for people's distress, there is no sickness, no poison, no tragedy and no mental stress worse than their inborn stupidity.

नृणाम्- for the people, men- पु. लिं. ष. वि. ब. व. of नृ- man, person, खेदाय- पु. लिं. च. वि. ए. व. of खेद- distress, sorrow, depression, pain, torment, न- no, not, व्याधिः- physical ailment, sickness & आधिः- mental ailment, sickness, stress- both पु. लिं., विषम्- poison, स्वशरीरस्थम्- inborn, inherent, inbuilt - स्व- one's own, self, शरीर- body- स्वस्य शरीरम्- स्वशरीरम्- ष. तत्पुरुष स. & स्वशरीरे तिष्ठति इति- स्वशरीरस्थ- उपपद तत्पुरुष स. मौख्यम्- stupidity, ignorance, एकम्- single, one- -all- न. लिं., आपद्-स्त्री. लिं.- calamity, misfortune- all in प्र. वि. ए. व., च- and, भूतले- on the surface of this world- भूः- स्त्री. लिं.- earth, world, तलम्- न. लिं.- surface, base- भुवाः (भुवः) तलम्- भूतलम्- ष. तत्पुरुष स., तथा- like that, comparable to, similar to & यथा- like which, how much, in what way- both अव्यय

पठन्ति चतुरो वेदान् धर्मशास्त्राण्यनेकशः।

आत्मानं नैव जानन्ति दर्वी पाकरसं यथा ॥१०२॥ -चाणक्य नीतिदर्पण १५.१२

(ते) चतुरः वेदान् पठन्ति, अनेकशः धर्मशास्त्राणि (पठन्ति), (तथापि) (ते) आत्मानम् एव न जानन्ति, यथा दर्वी पाकरसम् (न जानाति) ॥

They read all four Vedas and (Sanaatan) Dharma scriptures frequently but do not understand the Self (आत्मन्). This is like a spoon not knowing the taste of delicacies (it serves).

चतुरः & वेदान् -पु. लि. द्वि. वि. ब. व. of चतुर्- four & वेद- Veda- Sacred knowledge, पठन्ति & जानन्ति- वर्त. तृ. पु. ब. व. of पठ्- पठति १ ग. प. प. to read, recite, study & ज्ञा- जानाति- जानीते- १ ग. उ. प. to know, understand, धर्मशास्त्राणि- न. लि. द्वि. वि. ब. व. of धर्मशास्त्र- religious scripture, a code of laws, jurisprudence- धर्म- a code of conduct, religion, शास्त्र- scriptural injunction, any department of science or knowledge- धर्मस्य शास्त्रम्- ष. तत्पुरुष स., अनेकशः - अव्यय- frequently, in various ways or manners, आत्मानम्- पु. लि. द्वि. वि. ए. व. of आत्मान्- self, individual soul, oneself, एव- अव्यय- just, only, न- no, not, यथा- अव्यय- like, in which way, दर्वी-(दर्वि)- स्त्री. लिं.- ladle, spoon, पाकरसम्- पु. लि. द्वि. वि. ए. व. of पाकरस- taste of cooking- पाक- cooking, ripeness, maturity, रस- taste, juice, essence- पाकस्य रसः- ष. तत्पुरुष स.

**मुकुटे रोपितः काचः चरणाभरणे मणिः।
न हि दोषः मणेः अस्ति किं तु साधोः अविज्ञता ॥१०३॥**

(यदि) काचः मुकुटे रोपितः(अस्ति, अथवा), चरणाभरणे मणिः (रोपितः अस्ति)), (तर्हि एतद्) मणेः दोषः न हि अस्ति। (तद्) किम् तु साधोः अविज्ञता (अस्ति) ॥

If a piece of glass is fixed in a (head) crown and a jewel is fixed in a foot ornament, it is not at all fault of the jewel! It is purely the ignorance of its creator (of the ornaments).

The Subhashitakar is hinting here that if one does not respect a wise person and honours the lowly, the greatness of the wise not reduced! The person honouring the lowly is unfit of recognizing the value of the wise person.

काचः- a glass, crystal, रोपितः- planted, fixed, - क. भू. धा. वि. of प्रयोजक of रुह- रोपयति-ते- (रुह- रोहति १ ग. प. प. to grow, mount, plant, climb, मणिः - jewel & दोषः - fault, blame, blemish- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., मुकुटे & चरणाभरणे- न. लिं. स. वि. ए. व. of मुकुट- crown, crest & चरणाभरण- a ornament of feet- चरण- foot, आभरण- ornament, decoration, adornment- चरणस्य आभरणम्- चरणाभरणम्- ष. तत्पुरुष स., मणेः & साधोः- पु. लिं. ष. वि. ए. व. of मणि- jewel & साधु- normally means sage, gentleman, honest person but here it means: creator or dealer, merchant, न हि- अव्यय- not at all, अस्ति- वर्त. तृ. पु. ए. व. of अस्- २ ग. प. प. to be, exist, किम् तु- अव्यय- but surely, but then, on the contrary,

अविज्ञता- स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व.- ignorance, disrespect, contempt- विज्ञ- adjctv- intelligent, wise, skillful- विज्ञता- intelligence, expertise- न विज्ञता- अविज्ञता- नञ् तत्पुरुष स.

**प्रसह्य मणिमुद्धरेन्मकरवक्त्रदंष्ट्रान्तरात्
समुद्रमपि सन्तरेत्प्रचलदूर्मिमालाकुलम्
भुजङ्गमपि कोपितं शिरसिपुष्पवद्धारयेत्
न तु प्रतिनिविष्टमूर्खजनचित्तमाराधयेत् ॥१०४॥ भर्तृहरि नीतिशतक -४**

मकरवक्त्रदंष्ट्रान्तरात् मणिम् प्रसह्य उद्धरेत्। प्रचलद्-ऊर्मि-माला-आकुलम् समुद्रम् अपि सन्तरेत्। कोपितम् भुजङ्गम् अपि शिरसि पुष्पवत् धारयेत्। प्रति-निविष्ट-मूर्ख-जन-चित्तम् न तु आराधयेत्।

A jewel may be extracted from the fangs in the mouth of a crocodile with great force. One may be able cross roaring waves after waves of an ocean. An angry snake can be held on the head like a flower. However, one may not try to please an obstinate and stupid person,

प्रसह्य- forcibly, violently, with great endurance- पू. का. वा. ल्यबन्त धा. सा. अव्यय of प्र+ सह- (सह- सहते १ ग. आ. प. to bear, endure, suffer, मकरवक्त्रदंष्ट्रान्तरात्- from the fangs in the mouth of a crocodile- पं. वि. ए. व. of मकरवक्त्रदंष्ट्रान्तर- मकर- पु.लिं.- crocodile, वक्त्र- न. लिं- mouth, दंष्ट्रा- स्त्री. लिं.- fang, tooth, अन्तर- adjctv- inside, within, मकरस्य वक्त्रम्- मकरवक्त्रम्- मकरवक्त्रस्य दंष्ट्रा- मकरवक्त्रदंष्ट्रा- मकरवक्त्रदंष्ट्रायाः अन्तरम्- मकरवक्त्रदंष्ट्रान्तरम्- all in ष. तत्पुरुष स., मणिम्- पु.स्त्री. द्वि. वि. ए. व. of मणि- jewel, उद्धरेत्, सन्तरेत्, धारयेत् & आराधयेत्-all in विध्यर्थ प. प. तृ. पु. ए. व. of उद्+ ह- to extract, extricate, save, rescue- (ह- हरति-ते १ उ. प. to carry, take, convey), सं+ तृ(दीर्घ)- to cross across- {तृ(दीर्घ)- तरति- to cross, float}, धृ-धारयति-ते १० ग. उ. प. to bear, hold & आ+ राध्- to propitiate, please- (राध्- राधोति ५ ग. प. प. to propitiate, please, succeed, प्रचलद्- moving, tossing- वर्त. का. वा. धा. सा. वि. of प्र+ चल्- to shake, tremble- (चल्- चलति-१ ग. प. प. to move, walk), ऊर्मि- पु. लिं.- wave, current, माला- स्त्री. लिं- row, line, collection, आकुल- adjctv- filled with, full of, समुद्रम्- पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of समुद्र- sea, ocean- प्रचलद् ऊर्मिः - विशेषण पूर्व .कर्मधारय स., प्रचलदूर्मि- प्रचलदूर्मिनाम् माला- प्रचलदूर्मिमाला- ष. तत्पुरुष स.- प्रचलदूर्मिमालया आकुलम्- प्रचलदूर्मिमालाकुलम्- तृ. तत्पुरुष स, अपि- अव्यय- even, also, कोपितम् & भुजङ्गम्- पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of कोपित- provoked, angered- क. भू. धा. वि. of प्रयोजक of कुप्- (कुप्- कुप्यति ४ ग. प. प. to be angry, excited), & भुजङ्गः- snake, serpent, शिरसि- न. लिं. स. वि. ए. व. of शिरस्- head, पुष्पवत्- like a flower- पुष्प- flower, वत्- adjctv- an affix denotes 'as', 'like', न तु- अव्यय- surely not, not all, - obstinate stupid person's mind- प्रति- अव्यय- against, counter, opposition to, निविष्ट- fixed, seated- क. भू. धा. वि. of नि+ विश्- ६ ग. प. प. to sit down, rest, प्रतिनिविष्ट- obstinate, मूर्ख- stupid, जन-person,

चित्तम्- द्वि. वि. ए. व. of चित्त- mind, intention, heart- प्रतिनिविष्टः मूर्खः & प्रतिनिविष्टमूर्खः जनः -प्रतिनिविष्टमूर्खजनः - both कर्मधारयस.- प्रतिनिविष्टमूर्खजनस्य चित्तम्- प्रतिनिविष्टमूर्खजनचित्तम्- ष. तत्पुरुष स.

वरं पर्वतदुर्गेषु भ्रान्तं वनचरैः सह।

न मूर्खजनसम्पर्कः सुरेन्द्रभवनेष्वपि ॥१०५॥ -भर्तृहरेः नीतिशतकम्

पर्वत-दुर्गेषु वनचरैः सह भ्रान्तम् वरम् (अस्ति)। मूर्ख-जन-सम्पर्कः सुरेन्द्र-भवनेषु अपि न (वरम् भवति) ॥

Wandering on mountains and inaccessible terrains in the company of forest-dwellers is preferred to that of living in the Mansions of the Lord of Gods, along with stupid people.

पर्वतदुर्गेषु & सुरेन्द्रभवनेषु- न. लिं. स. वि. ब. व. of पर्वतदुर्ग- mountain and inaccessible terrains पर्वत- mountain, hill, दुर्ग- inaccessible or dangerous terrain- पर्वतः च दुर्ग च- पर्वतदुर्गः- द्वंद्व स. & सुरेन्द्रभवन- सुरेन्द्र- Lord of Gods- सुर- God, इन्द्र- Lord, Master, King- सुराणाम् इन्द्र- सुरेन्द्रः & भवन- Mansion, Dwelling- सुरेन्द्रस्य भवनम्- सुरेन्द्रभवनम्-both ष. तत्पुरुष स., वनचरैः- पु. लिं. तृ. वि. ब. व. of वनचर- forest dweller, wild animal, woodman, वन- forest- वने चरति इति- वनचरः - उपपद तत्पुरुष स., सह- अव्यय- with, in the company of, along with, भ्रान्तम् & वरम्- न. लिं. प्र. वि. ए. व. of भ्रान्त- roamed, gone astray, wandered- क. भू. धा. वि. of भ्रम्- भ्रमति १ ग. प. प. & भ्रम्यति ४ ग. प. प. to to roam, go astray, wander & वरम्- adjctv- excellent, better, preferred, मूर्खजनसम्पर्कः contact (stay) with stupid person- पु. लिं. प्र. वि. ए. व.- मूर्ख- stupid, जन- person सम्पर्कः- contact, company- मूर्खः जनः - मूर्खजनः -कर्मधारय स. & मूर्खजनानाम् सम्पर्कः- मूर्खजनसम्पर्कः- ष. तत्पुरुष स., अपि- अव्यय- also, even, न-no not